

YALOVA SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

YALOVA JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Altı Aylık Hakemli Bilimsel Dergi

Yıl: 5, Sayı: 9 (2015)

Özel Sayı

Yalova Üniversitesi'nin Kuruluşunun Altıncı Yılı Anısına

YIL: 5 SAYI: 9

Kur'ân Lügatı İlmî Açısından Hz. İsâ'nın (a.s.) Ref'i ve Nüzûlü

Süleyman AYDIN *

Özet

Hız. İsâ'nın (a.s.) ref'i ve nüzûlüne iman meselesi İslâm dünyasındaki Batılılaşma ve modernleşme hareketlerinin tetiklediği düşünce atmosferinde modern zamanlarda sıklıkla tartışmaya açılan konulardan biri haline gelmiş olup günümüzde de bu tür tartışmalar gündemdeki yerini muhafaza etmektedir. Geleneksel ilmî birikimi ve buna bağlı olarak klasik düşünce yöntemlerini tartışmaya açan modernist akımlar bu meselede özellikle rivayetlere dayalı geleneksel açıklama biçimlerini, bu rivayetlerin toptan uydurma oldukları varsayımına dayandırarak reddetme cihetine gitmişlerdir. Kur'ân'ın kendisine vahyedildiği peygamberin ilgili hadislerini göz ardı etmenin metodik açmazlarını ve İslâmî düşünce açısından taşıdığı sakıncalı sonuçlarını kabul etmekle birlikte tartışmanın tarafların ortak kabulleri üzerinde yürütülmesi bakımından söz konusu modernist yaklaşımın bizzat Kur'ân açısından doğruluğunun test edilmesi gerektiği açıktır.

İşte bu sebeple makalede konu Kur'ân eksenli kalınarak kaleme alınmıştır. Bu çerçevede Arap dilinin, Kur'ân lügatının ve Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri anlayışının gerekleri dikkate alınarak mesele incelenmiştir. Ayrıca konulu tefsir ilminin yöntemleri de göz önünde tutularak konu bütünlüğü bakımından ilgili Kur'ân âyetleri anlaşılmasına çalışılmıştır. Bu araştırmanın tezi ve vardığı sonuç Hz. İsâ'nın (a.s.) ölmediği, hâlâ yaşadığı ve kıyamete yakın yeryüzüne ineceği olgularının birer Kur'ânî hakikat olduğudur.

Anahtar kelimeler: Peygamber, İsâ, Ref, Nüzul

* Yrd. Doç. Dr., Yalova Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, slaydinn@gmail.com.

The Prophet Jesus' Ascension and Descending According to Qur'anic Lexicography

Abstract

The Faith in the Prophet Jesus' (pbuh) ascension and descending has become one of the controversial issues in the thought atmosphere triggered by the Westernization and modernization movement in the İslâmîc world in modern times, and these issues continue to be controversial today as well. Modernist movements which started a discussion about traditional scholarly literature and therelated classic methods of reasoning preferred the rejection of the traditional ways of explanation based on the assumption that these reports are fabricated. While accepting the methodological difficulties of ignoring the ahadîth of the Prophet to whom the Qur'an was revealed and its harmful consequences in terms of İslâmîc thinking, it is obvious the need to test the modernist approach in question according to Qur'an since the discussion is being carried based on the parties' respective assumptions.

That's why in the present article the subject has been written at the axis of Qur'an. In this framework, the issue was investigated considering the requirements of the Arabic language, Qur'anic lexicography, the exegesis of the Qur'an with Qur'an. Also taking into consideration the methods of topical exegesis, the related verses of Qur'an are tried to be understood in terms of subject integrity. The conclusions of this research and its thesis is that the Prophet Jesus (pbuh) did not die, and is still alive and will descent on to the earth near the apocalypse, and that all of these results are the Qur'anic facts.

Key words : Prophet , Jesus' , Ascension, Descend

Giriş

Günümüz ilim dünyasında, İslâmî ilimler eğitimi çerçevesinde pek çok konu ele alınmakta ve kritik edilmektedir. Bu faaliyetlerin neticesi olarak zaman zaman fıkıh, tefsir ya da akâid kitaplarında neticelendirilmiş konular da gündem maddesi olabilmektedir. İlmî çevrelerde eskiden beri İslâmî bilgi ve anlayışlarda tecdit ve tahkik gerekliliği dile getirilmektedir. Buna göre, İslâmî bilginin ve kaynakların tekrar gözden geçirilmeye ihtiyacı vardır. İslâm âleminin içinde bulunduğu parçalanmışlık ve dağınıklığın sebebi, referans alınan kaynaklardaki farklılıklardır. Bu çerçevede

Kur'ân'ın hakemliğine başvurulmalı, geçen zaman içerisinde iktidar ya da değişik baskı odaklarının etkisiyle kirlenen İslâmî bilgi kaynakları hurafelerden arındırılmalıdır. Bu çerçevede oluşan mezhepler ve yönelişler ancak bu şekilde tedavi edilirse İslâmî bilgi birliği sağlanabilecektir.

Kur'ân'ın tek hakem olması söylemi günümüz akademik çevrelerinin büyük kısmında genel kabul görmektedir. Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir etme, sünneti Kur'ân'la çelişmediğinde kabul etme ya da mezhepler arası vahdeti sağlama gayesiyle ortak paydada buluşma gayreti de bu genel kabule eklenince araştırmacılar farklı farklı metotlar ve referanslarla konuyu incelemek durumunda kalmakta ve bu da ortaya farklı görüşlerin çıkmasını beraberinde getirmektedir. Yani bir bakıma İslâmî bilgi birliği ile İslâm birliğini gerçekleştirme tezinin savunucuları daha ilk adımda bir bölünme yaşamakta ve yaşatmaktadır.

Kur'ân'ın hakemliği ve Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir etme metodu esasen Ehl-i Sünnet âlimlerinin dinî meselelerde kullana geldikleri metotlardandır. Bir konuda ilk olarak Allah'ın kitabına müracaat edilir, müracaat edilen mevzu Kur'ân'da bulunursa o esas alınır, bulunmazsa sünnete müracaat edilir ve sünnette bulunursa o esas alınır, sünnette de bulunmazsa sahabenin konu ile ilgili sözlerine müracaat edilir, eğer orada cevap bulunamazsa içtihat edilir. Yeni söylemde ise sadece “Kur'ân'ı, çağdaş akılla ve sünnet nasslarına müracaat etmeden anlama” yöntemi uygulanılmaya çalışılmaktadır. Kur'ân âyetlerinin içeriklerinin gereği olan sünnet verilerinin dinîliği prensibini ihlâl ve ihmâl mânâsına gelen bu anlayışın kritiği ise başka bir araştırmanın konusudur.

İslâm'ı tekrar anlama tezini benimseyen bu araştırmacılar, İsâ'nın (a.s.) ref'i ve nüzülü meselesine kendi anlayışlarını tatbik ederek neticede İsâ'nın (a.s.) öldüğünü kabul etmişler ve tekrar yeryüzüne inmesi inancının hurafe olduğu sonucuna varmışlardır. Yani İsâ (a.s.), akâid kitaplarında yazıldığı gibi “göğe yükseltilmemiş ve ahir zamanda yeryüzüne de inmeyecektir.”

Biz bu makalemizde bu tezin fikrî temellerini ve İsâ'nın (a.s.) göğe kaldırılması ve ahir zamanda nüzülü meselesine uygulanmasını Kur'ânî bilgi ekseninde kritik ederek ele almaya çalıştık. Konu hakkında tarafların dayandığı Kur'ân'daki delilleri özetledik. Kur'ân'ı Kur'ân'la yorumlama

yönteminin bu konuya nasıl tatbik edildiğini gösterdik. Konuya delil teşkil eden âyetlerin Kur'ân lügatı ve Kur'ân'ın Kur'ânla tefsiri prensibi çerçevesinde tefsirlerini yaparak konuyu açıklığa kavuşturmaya gayret ettik.

1. İSÂ'nın (a.s.) Nüzûlü Konusunun Tarihi Arka Planı

1/1- Hz. İSÂ'nın (a.s.) Düşmanları Tarafından Çarmıha Gerilerek Öldürüldüğü İnanıcı

Bu inanç İslâm inancı ile örtüşmeyen, Yahudiler ve bir kısım Hristiyanlar tarafından benimsenen bir inançtır.¹

Bir kısım Hristiyanlar ise onun bir müddet ölü olarak kaldıktan sonra dirilip bir müddet sonra göğe yükseltildiğine inanırlar.² Bunlardan bir kısmı kıyametten önce dünyaya döneceğine itikad etmişlerdir.³ Araştırmacılarından diriltildikten sonra Hindistana gittiği ve orada 80 yaşına kadar yaşadığı kanaatinde olanlar da vardır.⁴

- 1 “İsâ yüksek sesle bir kez daha bağırdı ve ruhunu teslim etti”. bk. *Kitâb-ı Mukaddes, Tevrat, Zebur ve İncil*, İstanbul 2009, Matta, XX II/50; “Ama İsâ yüksek sesle bağırarak son nefesini verdi” (Markos, XV/37); “İsâ yüksek sesle: Baba, ruhumu ellerine bırakıyorum! diye seslendi. Bunu söyledikten sonra son nefesini verdi”. (Luka, XX III/46); “İsâ şarabı tadınca, tamamlandı! dedi ve başını eğerek ruhunu teslim etti.” (Yuhanna, X IX/30).
- 2 “Melek kadınlara şöyle seslendi: Korkmayın! Çarmıha gerilen İsâ'yı aradığınızı biliyorum. Çabuk gidin, öğrencilerine şöyle deyin: İsâ ölümden dirildi. Sizden önce Celile'ye gidiyor, kendisini orada göreceksiniz; İşte ben size söylemiş bulunuyorum.” Matta, XVI II/5–7. “İsâ, ölüm acısını çektikten sonra birçok inandırıcı kanıtlarla elçilere dirilmiş olduğunu gösterdi. 40 gün süreyle onlara görünerek Tanrı'nın egemenliği hakkında konuştu.” Elçilerin İşleri, I/3. “Rab İsâ, onlara bu sözleri söyledikten sonra göğe alındı ve Tanrı'nın sağında oturdu.” Markos, XVI/19. “Ve onları kutsarken yanlarından ayrıldı, göğe alındı.” Luka, XX IV/51. Ayrıca bk. *Kitâb-ı Mukaddes, Yeni Yaşam Yayınları*, İstanbul 2009 (Markos, XV/46; Luka, XX III/53; Yuhanna, XIX/41–42), krş: Mehmet Aydın, *Hristiyan Kaynaklarına Göre Hristiyanlık*, s. 65; Sami Baybal, *İbrahimi Dinlerde Mesih'in Dönüşü*, Konya 2002, s. 133.
- 3 İbn Hazm, *el Fisal fi'l-mileli ve'l-ehvai ve'n-Nihal*, Dâru'l-Fikr, Kahire 1317 H., c. 2, s. 61 vd.
- 4 Siegfried Obermeier, İsâ'nın 13-30 yaşları arasında sanıldığı aksine Filistin'de olmadığını belirterek bu zaman dilimi içerisinde O'nun çok eski bir kervan yolu üzerinden İran'ı ve Afganistanı geçerek Hindistan'a gittiğini iddia eder. Obermeier'in İsâ'nın ülkesine döndüğünde çarmıha gerildiği, ancak sağ kalarak iyileştiği ve 80 yaşının üstünde bu dünyadan ayrıldığı, Keşmir'e geri döndüğü şeklindeki tezi dikkat çekicidir. Bk. Siegfried Obermeier, *İsâ Keşmirde mi Öldü, Hindistandaki Yaşamının Sırrı*, çev: Gül Üner, İstanbul 1996, s.175, krş: Has, Kenan, *Hz. İSâ Ve Tarihsel Yaşamın Bilgi kaynakları*, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Elazığ 2000, Sayı: 5, s. 197.

“Daha sonrada sağında ve solunda değişik suçlardan dolayı idâma mahkûm olmuş iki suçluyla beraber haç’a gerilir ve ruhunu teslim eder.⁵ İsâ'nın cesedi keten beze sarılıp kayaya oyulmuş bir mezara konur. Üç gün sonra İsâ'nın mezarını görmeye gelenler, (ki bunların başında Mecdelli Meryem vardır) mezar taşının yuvarlanmış ve içinin boş olduğunu görürler. (Bir veya iki) melek gönünerek ‘Niçin diriyi ölüler arasında arıyorsunuz? O burada değil, kıyam etti’ derler.⁶ İsâ, bu dirilmesinden sonra değişik zamanlarda havarileriyle görüşür ve onları bütün milletleri şakirt etmek ve onları vaftiz etmekle görevlendirir. İsâ, bir anlamda onlara son konuşmasını yapar ve orada onları son kez takdis ederek kenndilerinden ayırılır ve göğe kaldırılır. Baba Tanrı'nın sağ tarafına oturur⁷.”⁸

1/2- İsâ'nın (a.s.) Beden Ve Ruhuyla Semaya Yükseltildiği İnancını Nakleden Ehl-i Sünnet Âlimleri ve Eserleri

Bilinen en eski akâid risâlesi olan *el-Fıkhu'l-ekber* 'de İmam Ebû Hanîfe (ö.150/767) İsâ'nın (a.s.) nüzûlünü kıyamet alametleri arasında sayar.⁹ Mücâhid (ö.103/721)¹⁰, Ahmed b. Hanbel (ö.241/855)¹¹, Eş'arî (ö.324/935-

5 Matta XXVII/50, Markos XV/37, Luka, XXII/46, Yuhanna, XIX/30.

6 Markos, XVI/1-6- Luka, XXIV/1-6- Matta, XXVIII/1-6.

7 Luka, XX:IV/51.

8 Bk. Has, Kenan, *Hiz. İsâ Ve Tarihsel Yaşamın Bilgi kaynakları*, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Elazığ 2000, Sayı: 5, s. 197.

9 Ebû Hanîfe (ö.150/767), *el-Fıkhu'l-ekber*, çev.: Hasan Basri Çantay, Diyanet İşleri Reisliği, Ankara 1954, s. 22; Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasen Ali b. Sultân Muhammed (ö.1014/1605), *Minâhu'r-ravdu'l-ezher fî Şerhi'l-Fıkhi'l-ekber*, nşr.: Vehbi Süleyman Ğavcî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1998, s. 323, nşr.: Mustafa el-Bâbî Halebî, Matbaatu Mustafa el-Bâbî, Kahire 1955, s. 112; *İmam-ı Azam Fıkhi Ekber Aliyyü'l-Kârî Şerhi*, çev.: Yunus Vehbi Yavuz, İstanbul 1979, s. 383; *Fıkhi Ekber Şerhi*, çev.: Hüseyin S. Erdoğan, nşr.: Abidin Dönmez-Ömer Dönmez, Hisar Yay., İstanbul 1992, s. 303; İbn Hacer el-Heysemî, *Fıkhi Ekber Şerhi*, çev.: Ahmet Karadut, Akça Yay., Ankara 1992, s. 326.

10 Mücâhid, Ebû'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr (ö.103/721), *Tefsîru Mücâhid*, Katar 1976, s.180-181.

11 Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), *Usûlü's-sünne*, Dâru'l-Menâr, Suud 1411 H., s. 33.

36)¹², Mâtürîdî (ö.333/944)¹³, Tahâvî (ö.321/933)¹⁴, Taberî (ö.310/923)¹⁵, İbn Hazm (ö.456/1064)¹⁶, Abdülkâhir el-Bağdâdî (ö.429/1037-38)¹⁷, Sadru'l-İslâm el-Pezdevî (ö.493/1100)¹⁸, Şehristânî (ö.548/1153)¹⁹, Taftâzânî (ö.792/1390)²⁰, Muvaffakuddîn b. Kudâme (ö.620/1223)²¹, Suyûtî (ö.911/1505)²², Ali el-Kârî (ö.1014/1605)²³ gibi Ehl-i Sünnet'in önde gelen âlimleri bu inancı eserlerinde ifade etmişlerdir.

Suyûtî'nin, Nüzûlu İsâ (a.s.) ahire'z-zaman'ı;²⁴ Elbâni'nin, el-Mesihu' d-Deccal ve Nüzûlu İsâ (a.s.) ve katluhu iyyâhu 'alâ siyâki rivayeti

- 12 Bk. Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail (ö.324/935-36), *Makâlâtü'l-İslamiyyîn*, nşr.: H. Ritter, Wiesbaden 1980, s. 295-297.
- 13 Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed (ö.333//944), *Te'vilâtü ehli's-sünne*, nşr.: Mecdi Ba Sellum, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Lübnan 2005, c. 2, s. 382 vd.
- 14 Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme (ö.321/933), *Şerhu'l-Akâdeti't-Tahâviyye*, nşr.: Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî, İbn Ebi'l İzz Şerhi ile birlikte, Mektebû'l-İslâmî, Beyrut 1988, s. 499.
- 15 Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, thk.: Abdullah b. Abdülmusin et-Türkî, Dâru'l-Hicr, Kahire 2001, c. 3, s. 289-292.
- 16 İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed ez-Zâhirî (ö.456/1064), *İlmü'l-keîlâm alâ mezhebi ehli's-sünneti ve'l-cemâa*, nşr.: Ahmed Hicâzî es-Sakkâ, Mektebetü's-Sekâfî, Kahire 1989, s. 30-32.
- 17 Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir, *Usûlü'd-din*, Matbaatü'd-Devle, İstanbul 1928, s. 343.
- 18 Pezdevî, Sadru'l-İslâm Ebû'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerîm (ö.493/1100), *Ehl-i Sünnet Akâidi*, çev.: Şerafeddin Gölcük, İstanbul 1980, s. 353.
- 19 Şehristânî, Ebû'l Feth Muhammed b. Abdilkerîm (ö.548/1153), *el-Milel ve'n-nihal*, nşr.: Ahmed Fehmi Muhammed, Beyrut 1948, c. 3, s. 249.
- 20 Taftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer (ö.792/1390), *Şerhu'l-Makâsîd fi 'ilmi'l-keîlâm*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, c. 5, s. 317; a.mlf., *Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye*, Lahor ty., s. 193-194.
- 21 İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed (ö.620/1223), *Lüm'a-tü'l-i'tikâdi'l-Hâdî ilâ sebîli'reşâd*, thk.: Bedr b. Abdullah, Dâru's-Selefiyye, Kuveyt 1406 H., s. 134.
- 22 Süyûtî İsâ'nın (a.s.) nüzûlü konusunu inkâr etmenin hükmünün küfür olduğunu ifade eder. bk. Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed (ö.911/1505), *Nüzûlü İsâ b. Meryem ahire'z-zamân*, thk.: Muhammed Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1985, s. 54. Ayrıca bk. Keşmîrî, Muhammed Enver Şâh el-Hindî (1875-1933), *et-Tasrîh bi-mâ tevâtera fî nüzûli'l-mesih*, thk.: Abdülfettâh Ebû Gudde, Mektebu'l-Matbuâtü'l-İslâmiyye, Beyrut 1992, s. 80.
- 23 Ali el-Kârî, *Şerhu'l-Fikhu'l-ekber*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1984, s. 302-303.
- 24 Suyuti, *Nüzûlü İsâ b. Meryem ahire'z-zaman*, thk.: Muhammed Abdulkadir Ata, Dâru'l-Kutubil-İlmiyye, Beyrut ty. Aynı müellif, *Nüzûlü İsâ b. Meryem ahire'z-zaman*, thk.: Sa'd Kerim ed Dar'ami, Dâru İbn Haldun, yy ty.

Ebi Umâme (r.a.)'ı;²⁵ Keşmirî'nin, et Tasrîh bimâ tevâtera fi nüzûli'l-mesih'i;²⁶ Gumârî'nin, İkâmetu'l-burhan 'alâ nüzûli İsâ fi ahiri'z-zaman'ı;²⁷ Tuveycirî'nin, İkâmetu'l-Burhan fi'r-reddi 'alâ men enkerâ hurûce'l-mehdi ve'd-deccal ve nüzûle'l-mesih fi ahiri'z-zaman'ı;²⁸ Muhammed Sıddik el Huseynî'nin, İzâletu'l-hafâ ve'l-evham an İsâ 'aleyhi's-selâm'ı; ²⁹ Şuaybî Abdullah b Abdulaziz'in, el Mesih İsâ b. Meryem musaddikun lima beyne yedeyhi mine't-tevrat'ı;³⁰ el Azizî Muhammed Ramiz Abdulfettah'in, el-Mesih İsâ b. Meryem fi'l- Kur'âni'l-Kerîm maa'r-red 'alâ iftirâati'l-baba bi'n-nisbeti li'l-İslâm'ı;³¹ Hena Hafız Abdulğani'nin, Nihâyetu İsâ (a.s.) ve avdetuhu fi'l- Kur'ân ve'l-İncil'i,³² İsmail Said Rıdvan'ın, el-Ehâdisu'l-merfûa fi nüzûli'l-mesih (a.s.) fi'l-kutubi's-sitte ve Musnedu Ahmed cem'an ve tahrîcen ve dirâseten'i,³³ konu hakkında yapılmış müstakil teliflerden bazılarıdır.

1/3- İsâ'nın (a.s.) Ref ve Nüzûlü İnanıcının Kaynaklarda Ele Alınış Sebepleri

Klasik kaynaklarda İsâ'nın (a.s.) ref'i ve nüzûlü konusu İmam Ebû Hanîfe döneminden bu yana yer almaktadır.³⁴ Bu yer alış, meselenin

- 25 Elbâni, el Mesihu'd-Deccal ve nüzûlü İsâ (as) ve katluhu iyyâhu 'alâ siyâki rivayeti Ebî Umâme (r.a.), el-Mektebetu'l-İslâmiyye, Amman ty.
- 26 Keşmirî, *et Tasrîh bi mâ tevâtera fi nüzûli'l-mesih*, thk.: Ebu Gudde
- 27 Gumârî, *İkâmetu'l-burhan alâ nüzûli İsâ fi ahiri'z-zaman*, thk: Zâhid el-Kevserî, el-Mektebetul Ezheriyye li't-Turas, Kahire ty.
- 28 Tuveycirî, *İkâmetu'l-burhan fir reddi 'alâ men enkerâ hurûce'l-mehdi ve'd-deccal ve nüzûle'l-mesih fi ahiri'z-zaman*, Mekke ty.
- 29 Muhammed Sıddik el Huseynî, (Meclisi Kebir Maarif azasından), *İzâletu'l-Hafâ ve'l-evham an İsâ 'aleyhi's-selam*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin No 23, 123 vr.
- 30 Şuaybî, Abdullah b Abdulaziz, *el Mesih İsâ b. Meryem musaddikun lima beyne yedeyhi mine't Tevrat*, Kulliyet Melik Halid el-askeriyye, Riyad ty.
- 31 Azizî, Muhammed Ramiz Abdulfettah, *el Mesih İsâ b. Meryem fi'l-Kur'âni'l-Kerîm maa'r-red 'alâ iftirâati'l-baba bi'n-nisbeti li'l-islâm*, Dâru Tesnim, Ürdün 2007.
- 32 Henâ Hafız Abdulğaniy, *Nihâyetu İsâ (a.s.) ve avdetuhu fi'l-Kur'ân ve'l-İncil*, Câmiatu'n-Necâhi'l-Vataniyye, Yüksek Lisans Tezi, Nablus 2007.
- 33 İsmail Said Rıdvan, *el Ehâdisu'l-merfua fi nüzûli'l- mesih as fil kutubi's-sitte ve musnedi Ahmed cem'an ve tahrîcen ve dirâseten*, Mecelletu'l-Câmiatul İslâmiyye, c. 9, sayı 2, s.1-60, Gazze 2001.
- 34 *el-Fıkhu'l-ekber* gibi metinlere girmesinin sebebi naslarla sabit kıyamet alametlerinin özetlenmesi kabilindedir.

Kur'ân âyetlerinde geçmesi mütevatir rivayetlerde yer alması sebebiyledir. Konunun müslümanlar arasında yüzyıllardan beri tartışılan bir mesele olmasından kaynaklanmamaktadır. H. 300'lerden sonraki dönemde mesele Ehl-i Kitâb'ın Îsâ (a.s) hakkındaki inançlarının Kur'ân'ı Kerîm'de tashih edilmesi açısından da kaynaklarda yer almaya başlamıştır. Ref ve nüzul meselesindeki görüşler bu çerçevede tashih için delillendirilmiş ve incelenmiştir.³⁵ Ehl-i Sünnet ekolü selef döneminden bu zamana değin kabul edilen bir inanç esası³⁶ olarak konuyu incelerken, h. 300-500. yıllarda ortaya çıkan mühlidler ve felsefeciler³⁷ ile 1800'lü yılların sonlarında ortaya çıkan gruplar bu inancı aklî bulmayıp, hurafe-israiliyat olarak kabul etmişlerdir. Tarihi süreç içerisinde Îsâ'nın (a.s.) nüzûlünün sünnî kaynaklarda yer alması bu çerçevede gerçekleşmiştir.

1/4- İslam Dünyasında Îsâ'nın (a.s.) Öldüğü İnancını Benimseyenler Ve Bu İnancın Ortaya Çıkış Süreci

Yakın dönemde İslâm dünyasında Îsâ'nın (a.s.) öldüğü inancı ilk defa Hindistan'da Kâdiyânîler tarafından 19.yy.'ın ortalarında ortaya atılmıştır.³⁸ Kâdiyânî mezhebi kuramcıları kendi peygamberlik iddialarını

- 35 Örnek olarak Bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, c. 5, s. 448,492; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-veciz*, c. 1, s. 444; Fahreddin er-Râzî (ö.606/1210) *et-Tefsîru'l-kebir*, (*Mefâtihu'l-gayb*), nşr.: Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, Beyrut ty., c.5, s. 45; İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân el-Bağdâdî (ö.597/1201), *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*, Mektebü'l-İslâmî, Beyrut ty., c. 2, s. 33; Kevserî, Muhammed, (1879-1952), *Nazra abire fi meza'imi men yünkiru nüzûle Îsâ 'aleyhisselâm kable'l-ahire*, el-Mektebetü'l-Ezheriyyetü li't-Turas, Kahire 1987, s. 93-94; Reşid Rızâ, *Tefsîrü'l-menâr*, c. 3, s. 320-1; Ziyâüddin, Muhammed, *Akîdetü'l-İslâm fi ref'i seyyidînâ Îsâ (a.s.)*, Matbaatu's-Saâde, Kahire 1982, c. 1, s. 300; Herrâs, Muhammed Halîl (1916-1975), *Fastu'l-makâl fi ref'i Îsâ (a.s.) hayyen ve nüzûlihi ve katlihi'd-Deccal*, Dâru't-Tibâati'l-Muhammediyye, Kahire 1969, s. 10.
- 36 Bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, c. 2, s. 382 vd.; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. 3, s. 289-292; İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ İsmail (ö.774/1373), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk.: Mustafa Seyyid Muhammed, Müessesetü Kurtuba, Beyrut 2000, c. 1, s. 366; İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (ö.276/889), *Tefsîru garîbi'l-Kur'ân*, thk.: Seyyid Ahmed Sakr, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, Kahire 1958, s. 106.
- 37 Sefarinî, Muhammed b. Ahmed, *Levâmiu'l-envari'l-behiyye ve savâtu'l-esrâri'l-eseriyye*, thk.: Müftü'd-diyar en-Necdiyye Abdullah b. Abdurrahman, yy. 1282 H., c. 2, s. 94 vd.
فقد أجمعت الأمة على نزوله، ولم يخالف فيه أحد من أهل الشريعة، وإنما أنكر ذلك الفلاسفة والملاحدة ممن لا يعد بخلافه
- 38 Kâdiyânîlik mezhebinin kurucusu Mirza Gulâm Ahmed'dir (1835-1908). Mesihlik ve Mehdilik inancı bu mezhebin mihverini teşkil etmektedir. Onun Mesihlik iddiası, temelde Îsâ'nın

ispatlamak için bir nazariye geliştirmişlerdir. Buna göre Hz. Muhammed'in (s.a.s.) son peygamber olması ve O'ndan sonra bir peygamber gelmeyeceği inancına dayanan engeli kırabilmek için İsâ'nın (a.s.) nüzûlü inancını gündeme getirmişler ve bu caizse o çerçevede bir başka peygamberin de gelmesinin mümkün ve caiz olacağı tezini işlemişlerdir. Sonrasında ise İslâm âleminin ilim merkezlerine yayılmışlardır.³⁹

Cemâleddîn-i Efgânî'nin⁴⁰ (1838-1897) öğrencilerinin de İsâ'nın (a.s.) öldüğü tezini savunduklarını gözlemliyoruz. İslâm birliği tezinin yakın dönemdeki en önemli davetçilerinden olan Efgânî, önde gelen öğrencileri

(a.s.) tabii bir ölümlerle öldüğü ön kabulüne dayanmaktadır. Diğer nebiler gibi Hz. İsâ da ölmüştür. Kendisi de İsâ'nın gücüne benzer bir güç ile görevlendirilmiştir. Hz. İsâ Kur'an'da ifade edildiği gibi çarmıha gerilerek ölmemiştir. Ancak öldü zannedilerek mezara konulduktan sonra kendine gelmiş ve İncil'i yaymak, bilhassa kayıp "on İsrail koyununu" aramak üzere Keşmir'e gitmiş ve orada 120 yaşlarına kadar yaşadıkdan sonra vefat etmiştir. Ahir zamanda gelmesi beklenen Mesih, İsâ b. Meryem değil, ama yaradılış bakımından ona benzeyen birisi olacaktır. O da Mirza Gulâm Ahmed Kâdiyânî'dir. O, hem Hz. Muhammed hem de Hz. İsâ'nın ruhunu taşımakta olduğundan barışçudur; cihadını kılıçla değil propaganda ile yaparak İslâm'ı yayacaktır. bk. Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ (1903-1979), *Kadiyanilik Nedir*, çev.: Ahsen Batur, İhyâ Yay., İstanbul 1975, s. 210-216; Fığlalı, Ethem Ruhi, *Kadiyanilik*, TDV, Ankara 1994, s. 132-149.

39 Kâdiyânîlik mezhebinin kurucusu Mirza Gulâm Ahmed -Lahor- (1835-1908) doğumludur. Cemâleddin Efgânî -Esedabad- (1838-1897), Muhammed Abduh (1845-1905), Reşid Rıza (1865-1935), el-Ezher Şeyhi iken İsâ (a.s.)'ın vefat ettiği fetvasını veren Mahmud Şeltût (1893-1963), Tanrı Buyruğu'nda İsâ'nın (a.s.) öldüğünü savunan Ömer Rıza Doğrul (1893-1952) doğumlu olup; (Tanrı buyruğunun ilk baskısı 1934 yılıdır. Ömer Rızanın ilk Türkiye'ye gelişi 1915'dir). birbirleriyle iletişim içinde olan şahıslardır. Muhammed Hamidullah -Haydarabad-1908, Fazlurrahman (1919-1988), doğumludur. Mirza Gulâm, Efgânî ve Hamidullah aynı coğrafyanın insanıdır. Hepsinin çok sayıda ortak fikirleri vardır. Mucizelerin inkârı ya da te'vili konusunda genelde, İsâ (a.s.)'in semaya çıkarılmasının inkârında ise özelde hem fikirdirler. Tarihi süreç incelendiğinde İsâ (a.s.)'in nüzûlünün inkârı düşüncesinin Hindistan kökenli oluşu açıkça görülmektedir. Kâdiyânîler, bu fikri İslâm dairesindeyken ortaya atmışlar ve el-Ezher'den Mısır'daki bağılları vasıtasıyla fetva da almışlardır. Bu nokta İsâ'nın (a.s.) ölümü fikrinin sünnî coğrafyada ilanına zemin oluşturmuştur. Bundan sonrasında, Kâdiyânîlik İslâm'dan kopmuş ama İsâ'nın (a.s.) ölümü fikri mutezili-şii-modernist-felsefi bir anlayışa sahip dönemin el-Ezher'inde hâkim durumdaki Cemâleddin Efgânî'nin öğrencilerince benimsenmiş ve savunulmuştur. Kâdiyânîler tarafından bu fikir, mucizelerin akla uygun te'vili ve Hz. Muhammed'den sonra bir peygamberin gelmeyeceği (hatmu nubuvvet) inancının zedelenmesi ve yeni bir nebînin gelebileceğinin olurluğunun isbatı gayesiyle ortaya atıldıysa da, Modernist Sünnî çevrelerde kendi uygun zemininde şekillenmiş ve Kur'an'a göre İslâm düzleminde delillendirilmiştir.

40 Bu söylemin sahibi olan yazarların doğum-ölüm tarihleri yaşadıkları döneme dikkat edilmesi için özellikle verilmiştir.

yoluyla fikirlerini yaymaya çalışmıştır.⁴¹ Muhammed Abduh (1845-1905), Reşid Rıza (1865-1935)⁴² ve Şeltût (1893-1963)⁴³ gibi Ezherli öğrencileri mucizeleri inkâr etme ya da inkâr mânâsına gelen teviller yapma anlayışındadırlar. Efgânî'nin Mısırlı öğrencileri Kâdiyânî mezhebiyle İsâ'nın (a.s.) vefat etmiş olması söyleminde, netice itibarıyla buluşmaktadırlar.⁴⁴ Kâdiyânî liderleri sünnî İslâm'ın ilim merkezi sıfatını taşıyan el-Ezher'e özellikle bu konuda soru sorup verilen cevapla Hindistan'da görüşlerini desteklemiştirler.⁴⁵ Bu fetvayı veren Ezher Şeyhi, Efgânî'nin en önemli takipçilerindendir.⁴⁶ Tahtavi⁴⁷ ve Ebû Zehra⁴⁸ da bu görüşü benimsemişlerdir.

-
- 41 Mezheplerin birleştirilmesi suretiyle İslâm birliğinin sağlanması projesi "İslâm anlayışının sadece Kur'an'a göre yenilenmesi" tezini doğurmuştur. Buna göre Şîf-Sünnî ittifakı Kur'an'ı hakem olarak alma durumunda çözüme kavuşabilecektir. Bir tarafın sahabeyi sahiplenmesine karşın diğer tarafın sahabeden teberri etmesi, sünnet naslarında ittifakı imkânsızlaştırmaktadır. Bu sebeple birlik ancak Kur'an ekseninde sağlanabilecektir. Cemâleddîn-i Efgânî'nin hemen hemen bütün takipçileri sünnet nasları hakkında tereddüt üreten araştırmacılarıdır. Sünnete Ehl-i Sünnet usûlleri çerçevesinde sınırlanmış bir tek takipçisi yoktur.
- 42 Rıza, Muhammed (1865-1935), *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr)*, Dâru'l-Menar, Kahire 1954, c. 3, s. 316-317;
- 43 Şeltût, Mahmûd (1893-1963), *el-Fetâvâ*, Dâru's-Şuruk, Beyrut 1984, s. 64,74-75; a.mlf., *Ref'u İsâ*, çev.: E. Ruhi Fıglâlî, AÜİFD, Ankara 1978, c. 23, s. 322
- 44 Kâdiyânî liderlerinin İsâ'nın (a.s.) hayatı ve semaya yükseltilmesiyle alâkalı sorularına dönemin Ezher yetkililerinin verdikleri cevabın metni için bk. *Mecelletü'r-Risâle*, sy. 462, 1942. Bu fetva Lübnan'da yayınlanan Kâdiyânî mezhebinin resmi dergisi *el-Büşrâ*'nın 5. ve 6. sayılarında yayınlanıp "Sünnî İslâm'ın ilim merkezi İsâ'nın (a.s.) öldüğünü kabul etmektedir" şeklinde bir yorumla okuyuculara duyurulmuştur. İlgili fetva metni için bk. Şeltût, *el-Fetâvâ*, s. 64,74-75; a.mlf., *Ref'u İsâ*, çev.: E. Ruhi Fıglâlî, AÜİFD, c. 23, s. 322.
- 45 Abdullah Sıddîk el-Gumârî (1902-1960), İsâ'nın (a.s.) öldüğünü iddia vb. konularda dönemin el-Ezher Şeyhleriyle Kâdiyânîlerin görüşlerindeki paralellığe dikkat çeker. bk., *İkâmetü'l-burhân 'alâ nüzûli İsâ ahire'z-zamân*, Kahire 1974, s. 17-19.
- 46 Efgânî Kâdiyânîliğin menbâsına yakın coğrafyada yetişip sünnî İslâmın Batıdaki coğrafyasında İsâ'nın (a.s.) öldüğünü savunan sünnî kökenli öğrenciler yetiştirmiştir. Hindistan ve Mısır o dönem Birleşik Krallık etkisi altındadır. Hindistan da Osmanlı Devletine ve Hilafet Müessesesine bağlılığı kırarak çok sayıda teşebbüs içinde olan İngiliz devleti, Arabistan topraklarında kabileleri Osmanlı'ya karşı organize etmiş, Mısır'daki yaklaşık 900 yıllık mazisi olan ilim kurumu el-Ezher'e Afganlı dahisi Cemâleddin Efgânî'yle etki etmiş, Onun etkilediği şahısları el-Ezher'de ön plana çıkararak el-Ezher şeyhliğine kadar getirmiş ve doğuda itibar edilen el-Ezher'e Kâdiyânîliğin söylemine uygun fetva verdirmiştir.
- 47 Tahtavî, Muhammed İzzet, fî mukâranati'l-edyan *en-Nasrâniyyetu ve'l-İslâm*, Mektebetü'n-nur, Kahire 1986, s. 202.
- 48 Ebû Zehra, *Muhâdaratun fi'n-Nasrâniyye*, Dâru'l-fikri'l-arabî, Kahire 1961, s. 25.

Muhammed Hamidullah⁴⁹(1908-2002) ve arkadaşları da bu kanaattedirler. İsâ'nın (a.s.) öldüğünü savunmakta ve kıyamet öncesi dönüşünü inkâr etmektedirler. Muhammed Esed, (1900-1992)⁵⁰, Fazlurrahman (1919-1988)⁵¹ gibi isimler de bu bağlamda mütalaa edilebilirler.⁵² Sol İslâmî söylemci Hasan Hanefi'de benzer kanaatleri paylaşmaktadır.⁵³

Bu inancın ortaya çıkış sürecine dikkatle bakıldığında, Kâdiyânîlik ve coğrafyasıyla çok yakın alâkalı olduğu gözlemlenmektedir. Efgânî, Mısır'a gelmeden evvel Hindistan'da bulunmuştur. M. Hamidullah Hindistan asıllıdır. Fazlurrahman aynı bölgedendir. Bu inancın Mısır'a girişi Efgânî aracılığıyla gerçekleşmiştir. el-Ezher'de taraftar bulması sadece onun öğrencileri arasında olmuştur. Kur'ân islâmı söylemi ve Kur'ân'ın bazı âyetlerinin tarihselliği anlayışı Hindistan kökenlidir.

Türkiye'ye gelmesi ise önce 1915-1934 yılları itibarıyla Ömer Rıza Doğrul (1893-1952) aracılığıyladır.⁵⁴ Doğrul'un dindar olmayan kişiliği ve sahip olduğu üslup sebebiyle o dönemde kabul görmeyen bu fikirler, 1980 sonrası akademik ortamlarda seslendirilmiş ve taraftar bulmuştur.

Ülkemiz ilim çevrelerinde de bazı araştırmacılar tarafından benzer tespitler yapılmıştır. Hayrettin Karaman ve arkadaşları Mustafa Çağrıcı

49 Hamidullah, Muhammed (1908-2002), *İslâm Peygamberi*, çev.: Salih Tuğ, İrfan Yay., İstanbul 1990, c. 1, s. 634-635.

50 Esed, Muhammed (1900-1992), *Kur'ân Mesajı*, çev.: Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İşaret Yay., İstanbul 1966, c. 3, s.1006.

51 Fazlurrahman (1919-1988), *İslâm*, çev.: Mehmet Dağ-Mehmet S. Aydın, Selçuk Yay., İstanbul 1981, s. 309.

52 Fazlurrahman ve onu izleyen araştırmacılar bu inancın kaynağı ile ilgili olarak “Hz. Ali ve Hz. Muaviye arasındaki olaylardan daralan Müslümanlara ümit vermek ve moral motivasyon için uydurulmuş bir anlayış” şeklinde bir tespitte bulunmaktadırlar. bk. Baybal, Sami, *İbrahîmî Dinlerde Mesihin Dönüşü*, Yediveren Yay., Konya 2002, s. 244. Hüseyin Atay ise bu inancın Şîî kültüründen Ehl-i Sünnet'e geçtiği tespitini yapmaktadır. bk. Atay, Hüseyin, *Kur'an'a Göre Araştırmalar*, Atay Yay., Ankara 1993, s. 49-51.; a.mlf. *Ehl-i Sünnet ve Şia*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1983, s. 116-136.

53 Hasan Hanefî, *Mine'l-akide ilâ's-savra*, Mektebetu Medbuli, ty, 4/529.

54 Bk. Doğrul, Ömer Rıza, *Tanrı Buyruğu Kur'ân-ı Kerîm Tercîme ve Tefsiri*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul 1934, (eser 1943, 1947, 1955, 1980 yıllarında da tekrar basılmıştır).

- İbrahim Kâfi Dönmez - Sadrettin Gümüş,⁵⁵ Süleyman Ateş,⁵⁶ Hüseyin Atay,⁵⁷ Ethem Ruhi Fığlalı,⁵⁸ Yaşar Nuri Öztürk,⁵⁹ Hayri Kırbaşoğlu,⁶⁰ İhsan Bashiri,⁶¹ Erkan Yar,⁶² Emrullah Fatış,⁶³ Mehmet Ünal,⁶⁴ Kenan Has⁶⁵ İsa'nın (a.s.) öldüğü ve kıyamete yakın yeryüzüne inmesinin söz konusu olamayacağı kanaatindedirler. Ahmet Güç⁶⁶ İsa'nın (a.s.) ref ve nüzûlünü isbat eden nadir akedemisyenlerdendir.

İsa'nın (a.s.) nüzûlünün inkârı fikri, İslâm ümmetinin incecğine dair

-
- 55 *Kur'an Yolu* heyeti, İsa'nın (a.s.) öldüğünü şöyle ifade etmektedirler: "Gerek Âl-i İmrân sûresinin 55. âyetinde gerekse Nisâ sûresinin 158. âyetinde Allah Teâlâ, Hz. İsa'yı "kendine yükselttiğini, kaldırdığını" ifade buyuruyor; burada "semadan" söz edilmiyor, onu "semaya kaldırdı" denmiyor; ona yükselen şeyin ise yaratılmış bir nesne (ruh ve ceset) olması da uygun ve mümkün değildir. Allah Teâlâ'nın her şeye kadir olduğunda, peygamberlerine nice mucizeler lutfettiğinde şüphe bulunmamakla beraber burada "Hz. İsa'nın bedeniyle beraber göğe yükseltildiği" ifadesi mevcut değildir. Aksine Nisâ sûresinin 158. âyetinde "kendisine yükseltti, kaldırdı", Âl-i İmrân sûresinin 55. âyetinde ise "seni vefat ettireceğim ve seni nezdimde yükselteceğim" buyurulmuştur. Bu iki âyete bir arada mânâ verildiği zaman ortaya çıkacak sonuç "onun (Hz. İsa) önce vefat ettirildiği, sonra Allah'a götürüldüğüdür ve bunun asırlar sonra değil, öldürme teşebbüsü sırasında veya kısa bir müddet sonra vuku bulduğudur". Bk. Heyet (Hayreddin Karaman - Mustafa Çağrı - İbrahim Kâfi Dönmez - Sadrettin Gümüş), *Kur'an Yolu*, DİB Yay., Ankara 2006, c. 2, s. 178, 179.
- 56 Bk. Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neş., İstanbul 1989, c. 2, s. 54-55; c. 8, s. 260.
- 57 Bk. Atay, *Kur'ana Göre Araştırmalar*, s. 50-51; Atay, Hüseyin, *Ehl-i Sünnet ve Şia*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1983, c. 1, s. 17-129;
- 58 Fığlalı, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadi İslâm Mezhepleri*, Selçuk Yayınları, İstanbul 1986, s. 247-250.
- 59 Bk. Öztürk, *Kur'an'daki İslâm*, Yeni Boyut Yay., İstanbul 1994, s. 599-601.
- 60 Kırbaşoğlu, M. Hayri, "Hz. İsa'yı (a.s.) Gökten İndiren Hadislerin Tenkidi", *İslâmiyat*, c. 3 (2000), sayı 4, s. 147-168.
- 61 Bk. Bashiri, İhsan, *Temel Şii Tefsirlerine Göre Hz. İsa'nın Urûcu ve Nüzûlü Meselesi*, 2011, IX, 98, y. ; 28 cm.(Yüksek Lisans), Selçuk Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı (Danışman: Doç. Dr. Mustafa Sami Baybal), s.105.
- 62 Yar, Erkan, *Müslüman Düşüncesinde İsa'nın Dünyaya İnişi Paradigması*, Dini Araştırmalar, Mayıs-Ağustos 2001, c. 4, s. 10, sf. 152.
- 63 Fatış, Emrullah, *Kur'an'da Hz. İsa*, Kayseri 2000, 185-7.
- 64 Ünal, Mehmet, "Tefsir Kaynaklarına Göre Hz. İsa'nın Ölümü, Refi ve Nüzûlü Meselesi", *İslâmiyet* c. 3 (2000), Sayı:4, 140.
- 65 Bk. Has, Kenan, *Hz. İsa Ve Tarihsel Yaşamın Bilgi Kaynakları*, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 5, Elazığ 2000, s. 207.
- 66 Güç, Ahmet, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Hz. Meryem Ve İsa (a.s.)*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 3, Cilt: 3, Yıl: 3, 1991 s.222.

icmâsına⁶⁷ rağmen ortaya çıkmıştır. Menşei Hindistandır. Özellikle sünnî coğrafyadaki çağdaş araştırmacılar neredeyse ittifakla İsâ'nın (a.s.) göğe yükseltildiğini akla muhalif bulup inkâr etmektedirler. Kıyamet öncesi dünyaya indirilip Deccal'i öldürmesini hurafe olarak değerlendirmektedirler.

2. Konu Hakkında Oluşan Mezhepler ve Görüşleri

Sünnî, Şîî,⁶⁸ Mu'tezilî olsun genel olarak Müslümanların inancı ise onun öldürülmediği, öldürülme girişiminden sonra ruh ve bedeniyle semaya yükseltildiği ve kıyamet öncesi dünyaya tekrar indirileceği ve bir müddet yaşadıkdan sonra öleceği şeklindedir.

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat ekolu İsâ'nın (a.s.) öldürülmediğini ama göğe yükseltildiğini söylemekte; kıyametten kısa bir süre önce yeryüzüne indirileceğine inanmaktadırlar. Akâid kitaplarında mesele bu şekilde geçmekte ve Kur'ân, sünnet ve icmâ delilleriyle ispat edilmektedir.

Mu'tezile'nin de bu görüşte olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Mu'tezile ekolüne mensup müfessirlerden Zemahşerî (ö.538/1144) çeşitli delillerle İsâ'nın (a.s.) ölmediğini, göğe yükseltildiğini ve kıyamet alameti olarak yeryüzüne ineceğini ortaya koymuştur.⁶⁹

67 Eş'arî'nin nüzülu İsâ hakkında icmâ bulunduğu şeklindeki tespiti yukarıda geçmişti (bk. dipnot: 7). Felsefeciler ve mühlidler dışında İslâm ümmeti arasında bu konuda icmâ bulunduğu bilgisi şu kaynaklarda da ifade edilmektedir. Bk. İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib el-Endelüsî (ö.541/1147), *el-Muharraru'l-veciz fi tefsiri'l-Kitâbi'l-Aziz*, thk.: Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1993, c. 1, 444; Azîmâbâdî, Muhammed Şemsülhak (1857-1911), *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu süneni Ebî Dâvûd*, thk.: Abdurrahman Muhammed Osman, Beyrut 1991, c. 2, s. 94-95; Şevkânî, Muhammed b. Ali (ö.1250/1834), *İrşâdü's-sikât ilâ ittifâki's-şerâi' 'ale't-tevhîd ve'l-meâd ve'n-nübüvvât*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1984, s. 58-59.

68 Tabersî, *a.g.e.*, c. 2, s. 236,237. Şîrâzî, Âyetullah Nâsır Mekarim (Komisyon ile birlikte), *Tefsir-i Numûne*, c. 1-27, Dâru'l-Kutubi'l-İslâmî, Tahran, 1982, c. 2, s. 550 vd., 568-569 vd; Tabâtabâi, es-Seyid el-Hüseyn (1904-1981), *el-Mizân fi tefsiri'l-Kur'ân*, Beyrut 1991, c. 3, s. 188-207. Ayrıca bk. Douglas S. Crow, "İslâmî Mesihçilik", *Mesihî Beklenen Mesihçi ve Millenarist Hareketler*, çev.: Ali Coşkun), Rağbet Yay., İstanbul 2003, s. 65-75.

69 Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşaf 'an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1995, c. 1, s. 430-433/588-589.

Îsâ'nın (a.s.) göğsü diri olarak yükseltilmesini ve kıyamet öncesi ineneğini reddedenler ise, H. 300/500 yıllarında ortaya çıkan felsefeciler ve mühlidler, 1900'lü yıllarda ortaya çıkan Kâdiyânîlik mezhebi, Cemâleddin Efgânî ve Ezherli takipçileri; Muhammed Hamidullah ve öğrencileri; Fazlurrahman ve fikirlerini benimseyenlerdir. Ülkemiz akademisyenlerinin konu hakkında eser verenlerinin hemen hemen tamamı bu kanaattedirler. Îsâ'nın (a.s.) öldürülmek istense de öldürülemediğini, ama göğsü de yükseltilmediğini, eceli ile öldüğünü ve kıyamet alameti olarak gökten inmeyeceğini söylemektedirler. Onlara göre, hadis kitaplarındaki beden ve ruh ile diri olarak göğsü yükseltilme ve kıyamet öncesi yere inme ve adaletle hükmetme rivâyetleri İsrailiyyat kabilindedir.

3. Îsâ'nın (a.s.) Ref ve Nüzûlünün İnkârının Hükmü

Îsâ'nın (a.s.) öldürülmesinin kabulü küfürdür. Öldürme girişimi sırasında göğsü yükseltilmesi, âyetle sabittir. İnkârı küfürdür. Bu, ayetle ve mütevatir derecesindeki hadislerle sabittir. Konu hakkında icmâ vardır.

Bu göğsü yükseltilme öldürülüp de yapılmıştır demek, ölmeden beden ve ruhla semaya çıkılamaz ya da çıkarılamaz demek olacaktır. Halbuki sema şu an mahluktur ve vardır. Var olan ve maddesel olana varlığı maddesel olanın yükseltilmesi aklen caizdir ve mümkünattandır

Peygamberimiz sidretü'l-muntehâ'ya intikal etmiş ilerisine melek geçememiş ama o geçmiştir. Semadaki sidretü'l-muntehâ diye nitelenen yerin yakınında cennet yer almaktadır.⁷⁰ Hz. Adem ve Havva validemiz

70 Necm Suresi 53/14-17 âyetlerinden sidretü'l-muntehâ'nın semada arşın yanında ve cennetin bitişiğinde bir yer olduğu anlaşılmaktadır. İslâm inancına göre cennet; Adem (a.s.) ve Havva'nın yaşadığı bir yerdin. Sonra oradan çıkarılıp dünyaya indirildiler. Peygamber (s.a.s.) sidretü'l-muntehâ'da bu âyete göre Rabbini görmüş ve ondan vahiy almıştır. Yanında cennetin olması sidretü'l-muntehâ'nın mahluk ve sema da bir yer olduğunu açıkça ifade eder. Adem (a.s.) ve Havva validemizin orada yaşadıkdan sonra aynı bedenlerle dünyaya indirilmeleri gerçekleşmiştir. Bu sidretü'l-muntehâ'nın yanından (Cennet'ten) daha önce biri erkek biri dişi; biri peygamber biri normal insan iki insanın beden ve ruhlarıyla dünyaya geldiklerini isbat eder. Sidretü'l-muntehâ'nın yanındaki Cennet'te yaşadıkları sırada Adem (a.s.) Allah'ı görüyordu. Müminler de bu Cennet'e gireceklerine göre, orada Rablerini göreceklerdir. Bütün bunlar Sidretü'l-muntehâ denilen yerden daha önce insanların beden ve ruhlarıyla dünyaya geldiklerini kabul etmeyi iman gereği; kabul etmemeyi de kafir olma sebebi haline getirir. Peygamberimizin mirac mucizesi de bu çerçevede inkârından küfrün gerekeceği bir iman esasıdır.

bu cennette yaşamış bu cennetten dünyaya indirilmişlerdir. Bu hayat ve intikal beden ve ruh ileydi. Bütün bunlar insan türünden bir canlının sidretu'l-müntehâ ve ötesine geçmesinin; ölüm olmadan da ruh ve bedeninin semavatta hareket etmesinin isbatı mânâsına gelir.

Allah'ın katına yükseltilme olarak nitelenen yükseltilme, Sema'ya yükseltilmedir. Allah zaman ve mekandan münezzehtir olduğuna göre bu yükseltilme maddi âlemden maddi olan bir başka âlem tabakasına yükseltilmedir. Konu hakkında başka bir bilgi yoktur. Dolayısıyla bu yükseltilmenin ruh ve bedenle olmasında aklî açıdan hiçbir mani' ve istihâle durumu yoktur.

Ehl-i Sünnet anlayışına göre konunun inanç açısından hükmü bu çerçevededir.⁷¹

İsâ'nın (a.s.) semaya diri olarak yükseltildiğini söyleyenlerin anlayışlarına göre ise böyle bir şeye inanmak gerekmez. Esasen bu inanç bir hurafedir. Aklî zorunluluklarla açıkça çelişen bir inançtır. İnanmamaktan bir inanç sorunu oluşmaz.

Konu hakkında fetva sorulan⁷² Şeyh Şeltut şöyle cevap vermiştir;

“İsâ'nın cesedi ile semaya yükseltildiğini, şu ana kadar da orada canlı olduğunu ve oradan ahir zamanda ineceğini inkâr eden bir kimse, böylece, kesin delillerle sabit olmuş bir şeyi inkâr etmiş olmaz. Bu yüzden ne Müslümanlığından ve imanından çıkar, ne de aleyhine olarak dinden çıkmış-

عند سدرۃ المنتهی عندها جنۃ المأوی إذ یغشی السدرۃ ما یغشی ما زاغ البصر وما طغی لقد رأی من آیات ربہ الكبرى

71 Suyûtî İsâ'nın (a.s.) nüzülü konusunu inkâr etmenin hükmünün küfür olduğunu ifade eder. bk. Suyûtî, *Nüzülü İsâ b. Meryem ahire'z-zamân*, s. 54. Ayrıca bk. Ebû Hanîfe (ö.150/767), *el-Fıkhu'l-ekber*, çev.: Hasan Basri Çantay, Diyanet İşleri Reisliği, Ankara 1954, s. 22; Ali el-Kârî, *Minahu'r-ravdu'l-ezher fi Şerhi'l-Fıkhi'l-ekber*, s. 323, ; a.mlf., a.g.e. nşr.: Mustafa el-Bâbî Halebî, Matbaatu Mustafa el-Bâbî, Kahire 1955, s. 112; Ahmed b. Hanbel, *Usûlü's-sünne*, s. 33.; Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin*, s. 295-297; Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, c. 2, s. 382 vd.; Tahâvî, *Şerhu'l-Akâdeti't-Tahâviyye*, s. 499.; Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*, c. 3, s. 289vd.; İbn Hazm, *İlmü'l-kelem 'alâ mezhebi ehli's-sünneti ve'l-cemâa*, 1989, s. 30-32.; Bağdâdî, *Usûlü'd-din*, 1928, s. 343; Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, çev.: Şerafeddin Gölcük, s. 353; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, c. 3, s. 249.; Taftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd fi 'ilmi'l-kelem*, c. 5, s. 317; a.mlf., *Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye*, s. 193-194.; İbn Kudâme, *Lüm'atü'l-i'tikâdi'l-Hâdî ilâ sebîli'reşâd*, s. 134.

72 Bk. Şeltût, *Ref'u İsâ*, çev.: E. Ruhi Fırlı, A.Ü.İ.F.D., c. 23, s. 319.

tır, hükmü uygulanabilir. Bilakis o müslim ve mü'mindir; öldüğü takdirde mü'minlerdendir, mü'minlerin cenaze namazının kılınışı gibi onun ki de kılınır ve mü'minlerin mezarlığına gömülür. Allah katında imanı için hiçbir eksikliği yoktur. Öte yandan Allah kullarından en iyi haberdar olan ve onları en iyi görendir. Sorunun 'Îsâ, dünyaya ikinci defa döndüğü takdirde ona inanmayan biri hakkındaki hüküm nedir?' şeklindeki diğer kısmına gelince... artık bu anlattıklarımızdan sonra buna cevap vermeye gerek olmadığı gibi, bu hususta bir soru da yöneltilemez. Allah, en iyi bilendir".⁷³

Bütün ehli sünnet ve diğer mezhep mensuplarının asrı saadetten bu yana kıyamet alametleri arasında kabul ettikleri bu esasın, günümüzde sadece akademisyenler ve Kâdiyânîler tarafından hurafe olarak kabul edilmesi önemlidir. Bu inkârın ehli sünnet inancının hurafeler içerdiği ana fikrini zihinlere zerk etme yönü, en az Îsâ'nın (a.s.) nüzûlünün inkârı kadar dikkat çekicidir.

Îsâ'nın (a.s.) ref ve nüzûlünü inkâr eden akademisyenlerin bu kabulleriyle Ehl-i Sünnet ilim adamlarına yöneltmiş oldukları eleştirinin dozu oldukça yüksektir. Kendileri de, inkârcı filozof ve mülhidlerin fikirlerini mi; yoksa Kâdiyânî mezhebinin söylemlerini mi benimsedikleri aksülamelini cevaplama durumundadırlar.

4. Hz. Îsâ'nın Nüzûlünü Kabul Edenler ve Delilleri (Ehl-i Sünnetin Delilleri)

4/1- Kur'ân-ı Kerîm'den Deliller:

4/1.1- Kur'ân'da Îsâ'yı (a.s.) öldürmek isteyenlerin onu öldüremedikleri ifâde edilmektedir⁷⁴.

4/1.2- Îsâ (a.s.) öldürülmeye teşebbüs edildiğinde Allah'ın emriyle ruh ve cesediyle birlikte alınıp semaya yükseltiştir⁷⁵.

4/1.3- Îsâ (a.s.), "Ben onların içinde (arasında) bulunduğum müddetçe onlara şahit idim. Beni yanına yükseltinceye kadar ben onlardan sorum-

73 Bk. Şeltût, *Ref'u Îsâ*, çev.: E. Ruhi Fığlalı, A.Ü.İ.F.D., c. 23, s. 324.

74 Nisâ, 4/157.

75 Âl-i İmrân, 3/55.

luydum. Ne zaman ki beni ruh ve cesedimle keramet mahalline yükselttin artık onları gözeten sadece sen oldun”⁷⁶ diyerek bunu ispat etmiştir.

İsâ (a.s.) ve annesinin ilah edinilmesi onun ref edilmesinden sonradır. Bunlara göre İsâ'nın (a.s.) hayatının iki evresi söz konusu demektir. Ve bu iki evrede de İsâ (a.s.) hayatta demektir. İsâ (a.s.) bu âyette geçen konuşmada yeryüzündeki hayatı sırasında böyle birşey olmadığını, semadaki hayatı sırasında da böyle birşey demediğini ifade ederek (bütün hayatı boyunca) ilahlık iddia etme töhmetinden teberri etmiştir.

Allah tarafından yöneltilen mecazi sorunun cevabında İsâ'nın (a.s.) mevttten türetilen kelimeyi değil, vefat kökünden türetilen kelimeyi kullanması, göğe yükseltilmesinin ölüm sonrası olmadığına, hayat halinde gerçekleştiğine delildir.

4/1.4-İsâ'nın (a.s.) “beşikte ve gençlikten sonraki yetişkinlik (kuhûlet) döneminde insanlarla, peygamberlerin sözleriyle konuşacağı bir hakikattir,”⁷⁷ İsâ (a.s.) gençlik döneminde göğe yükseltildiğine göre yetişkinlik döneminde onlarla konuşacak olması ancak onun yeryüzüne dönmesiyle olacaktır⁷⁸.

{وَكَهْلًا وَيَكْتُمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ}⁷⁹ “O İsâ (a.s.) beşikte de gençlikten sonra ki yetişkinlik döneminde de (kuhulet döneminde, ahir zamanda) insanlarla, (çocukluk dönemi ile kuhûlet dönemi arasında fark olmaksızın) peygamberlerin sözleriyle konuşacaktır.”⁸⁰

Söz, İsâ'nın (a.s.) mucizelerini serdetme konusu hakkındadır. İsâ (a.s.), doğduğunda beşikte iken konuşması mucize olduğuna göre kuhûlet/olgunluk dönemindeki konuşmasının da, mucize olması gerekir. Kuhûlet döneminde konuşmasını, başkalarının konuşması gibi algılamak, siyak-sibaka ters düşmesi bir tarafa, İsâ (a.s.) kuhulet dönemine girmek üzereyken ref' olunduğundan vakıaya da terstir. İsâ'nın (a.s.) beşikte konuşması

76 Mâide, 5/117.

77 Âl-i İmrân, 3/46.

78 Nisâ, 4/159.

79 Âl-i İmrân, 3/46.

80 Âyetin tefsiri için bk. Taberî, *Câmiu'l beyan*, c. 5, s. 411; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhit*, c. 2, s. 482; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, c. 1, s. 388; Kurtubî, *el-Cami' u li ahkâmi'l-Kur'an*, c. 5, s. 135; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azim*, c. 3, s. 63; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, c. 1, s. 564.

mucizevîdir. Kuhûlet dönemindeki konuşması da mucizevî olmalıdır. Yoksa her insan sıradan bir kuhûlet döneminde zaten konuşmaktadır. Ve bu tür bir konuşmanın mucizevî bir tarafı yoktur.

Kuhûlet dönemi insanın 40 yaşına vardığı dönemdir. Kuhûlet kavramı (وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا) kullanımından alınmış bir kavramdır. Âyeti kerîmede; “Kemâle ulaşınca, 40 yaşına gelince dedi ki; ey Rabbim...” buyrulmuştur.

4/1.5- *Îsâ (a.s.) kıyametin büyük alametlerindedir*⁸¹. Yetişkinlik döneminde (yani yükseltildiği sema hayatından sonra yaşlı iken tekrar onlarla dünyada buluştuğunda) Ehl-i Kitap, Îsâ'nın (a.s.) Allah'ın kulu ve Rasûlü olduğuna, Îsâ'nın (a.s.) ölümünden önce iman edecektir⁸².

Bu son iki âyet onun tekrar indirilmesini ve dünyada yaşamasını haber vermektedir. Çünkü söz konusu olan yaşlılık ancak dünya hayatında olmaktadır. Onlarla konuşması da ancak dünya hayatına dönerse bir mânâ taşıyacaktır. Îsâ (a.s.) ölmeden önce Ehl-i Kitap'ın ona iman edeceklerinin bildirilmesi onun henüz ölmediğini yaşlılığında onlarla konuştuğundan ve onlar da ona iman ettikten sonra öleceğini ispat etmektedir.

{وَأِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ}

“Ehli kitaptan hiçbir kimse yoktur ki, Îsâ'nın (a.s.) Allah'ın kulu ve rasûlü olduğuna, Îsâ'nın (a.s.) ölümünden önce inanacak olmasın.”⁸³ Âyetin tefsirinin bu şekilde olması gerekmektedir.

“İbarenin tahammül ettiği mânâların tamamını zikrederek tefsir etmek gerekir” anlayışı müfessirler arasında yaygındır. Örneğin İmam Taberî ibarenin tahammül ettiği ikinci mânâyı tefsirinde işaret etmiştir. Âyetteki (مَوْتِهِ) kelimesindeki zamirin “kitabî”ye döndürülmesi lafzın tahammül ettiği bir mânâlandırma değildir. Ama “Kitap ehlinde hiçbir fert yoktur ki, o fert ölümünden hemen önce, Îsâ'nın (a.s.) Allah'ın kulu ve rasûlü olduğuna inanacak olmasın”, mânâsı ikincil bir mânâdır o kadar. Âyetin siyak ve sibakının ve dil kurallarına uygun olan birincil mânânın önüne geçiril-

81 Zuhurf, 43/61.

82 Nisâ, 4/159.

83 Nisâ, 4/159.

memelidir. İŝâ'nın (a.s.) kıyamet öncesi nüzûlü ve insanlarla yaşlılığında konuşması mucizesini inkâra delil olarak kullanılmamalıdır.

Zemahşeri, Ebu's-Suud (1490/1574), Celaleyn gibi imamların İŝâ'nın (a.s.) ref ve nüzûlü konusuna yaklaşımları sünnî anlayış paralelindedir. Bu çerçevede ibarenin tahammül ettiği ikincil mânâyı diğer mânâdan önce zikretmelerine başka anlam yüklenemez.

Übey'in (r.a.) (ö.22/644) (لِیَوْمِنَٔنَّ), filini birinci “nûn”un zammesiyle, (مَوْتِهِ) kelimesini de gaip zamirin cem'iyile “mevtihim” şeklinde okuduğuna dair gelen rivâyet kendisinden nakli sabit olursa *kıraatı tefsir* kabilindedir. Bu okuyuş mütevatir kıraat değildir. Mânâ; “Kitap ehlinde hiçbir fert yoktur ki, o fertler ölümlerinden hemen önce, İŝâ'nın (a.s.) Allah'ın kulu ve rasûlü olduğuna inanacak olmasınlar” şeklinde olur. Ve Ehl-i Kitabın inkârcılarının gözlerinden perde kaldırıldığında Kur'ân ve İslâm hakikatlerine nasıl iman edeceklerini bize bildirmesi bakımından güzel bir nükte içerir. Yanlış delillendirmelerde kullanılmamaları şartıyla bu nüktelerin zikredilmesinde bir mahzur olmaz. Ama bu üçüncül mânâlar âyetin lafzının asıl ifade ettiği mânânın önüne geçirilmemelidir.⁸⁴

4/2- Kur'ân Lügatinin İŝâ'nın (a.s.) Ref'i ve Nüzûlünü İfade Etmesi:

Nüzûl, teveffî ve ref' olayları arasında, mantıksal mukaddime ile netice ilişkisi vardır. Nüzûlü kısmen ve tamamen inkâr edenlerin mukaddimeleriyle, tamamen kabul edenlerin mukaddimeleri (maksat ve mânâlandırma farklı olsa da), teveffî ve ref' kelimelerinden oluşmaktadır. Buna göre, “teveffî” kelimesine “ölüm”, “ref'” kelimesine de “manevî yükseltme” mânâsı vermek nüzûlü İŝâ'yı inkâra; “teveffî”ye “ruhen ve ceseden teslim alma”, “ref'” kelimesine de madden yükseltme mânâsı vermek ise nüzûlü İŝâ'ya inanmaya götürür. Mukaddimelerdeki delil veya istidlalleri zayıf olanların, vardıkları neticeler de zayıf olacaktır.

84 Taberî, *Câmiu'l beyan*, c. 7, s. 663; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhit*, c. 3, s.407; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, c. 2, s. 247; Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmî'l-Kur'an*, c. 7, 213; Şevkânî, *Fet-hu'l-kadir*, c. 1, s. 841.

Bir inanç esası Kur'ân ya da sünnet naslarıyla subut bulabilir. İsa'nın (a.s.) refi ve nüzülü de ilgili Kurân ayetlerinin yanısıra hadislerle sabittir. Konu hakkındaki rivayetler tevatür nakil seviyesindedir.

Hindistan kökenli fikrî cerayanın ve onların söylemlerini benimseyen araştırmacıların ilgili Kur'ân ayetlerine getirdikleri mânâların tashih edilmesi akıllarda oluşan tereddütleri izale edecektir. Bu sebeple nüzül ile alâkalı âyetlerin tefsir edilmesi yerinde olacaktır.

4/2.1- Kur'ân lügati, İsa'nın (a.s.) ref'i ve nüzulünü inkâr edenlerin ilgili âyetlerden anladıkları mânâların doğru olmadığını göstermektedir. Hz. İsa'nın vefat ettiğinin delili olarak gösterilen âyette (Âl-i İmrân, 3/55) geçen "teveffî" kelimesi esas itibarıyla herhangi bir işi veya bir şeyi noksan bırakmaksızın tümüyle almak veya ikmâl etmek, yapmak mânâsını ifâde eder.⁸⁵

4/2.2- Bu kelime Kur'ân-ı Kerîm'de müştakları ile birlikte altmış dört âyette altmış altı defa zikrolunmaktadır.

Bu kelimeleri, mânâları konusunda ihtilafın var olup olmaması bakımından iki ana başlık altında toplamak mümkündür.⁸⁶

Sözü, ahdi eksiksiz ve tam olarak yerine getirme mânâsına gelen "veffâ-evfâ-evfü-ûfi" vb.; yapılanların karşılığını veya ölçü ve tartının hakkını eksiksiz, tam olarak verme mânâsına gelen "nüveffî-tüveffâ-vüffiyet-yes-tevfün-ûfi-evfâ" vb. kelimelerdir. Dolayısıyla otuz dokuz âyette geçen kırk bir kelimeye verilen mânâ konusunda ihtilaf bulunmamaktadır. Yirmi beş âyette geçen "teveffâ-teteveffâ-teveffeni-yüteveffâ" vb. kelimelerin anlamlarında ise ihtilâf bulunmaktadır. Bu âyetlerle ilgili olarak şu neticeleri çıkarmak mümkündür:

4/2.3- Âyetlerde geçen söz konusu kelimelere "öldürmek, öldürülmek vb." mânâlar vermek ilmî tahkik ve dikkatten uzaktır. Zira bu kelimelerin

85 Cevherî, İsmail b. Hammad (ö.400/1009'dan önce), *es-Sihâh*, thk.: Ahmed Abdülgafûr, *Dâru'l- 'İlm li'l-melayîn*, Beyrut 1956, c. 1, s. 56; İbn Fâris, Ebû'l Hüseyin Ahmed (ö.395/1004), *Mu'cemü mekâyisi'l-lüğa*, nşr.: Abdüsselâm Muhammed Harun, Beyrut 1994, c. 1, s. 78; Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa* thk.: Mezîd Naîm ve Şevkî el-Me'arrî, *Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye*, Beyrut 1998, c. 1, s. 54; İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddîn (ö.711/1311), *Lisânu'l-'Arab*, Dâru's-Sader, Beyrut 1414 H., c. 1, s. 55.

86 Ünal, Mehmet, "Tefsir Kaynaklarına Göre Hz. İsa'nın Ölümü", *İslâmiyat*, Ankara 1999, c. 3, sy. 4, s. 137-146.

bazen ölüm öncesi bazen de ba's/diriltirme sonrası anı (yani haşr), bazen de (İsâ'nın (a.s.) ref'i meselesinde olduğu gibi) özel bir ikram ve inâyet sebebiyle tam almak, ruh ve beden ile almak anlamlarında olduğu görülür.

4/2.4- Teveffî kelimesinin bu yerlerdeki kullanımlarında ref' olayının ruh ve cesetle gerçekleştiğine, ba's ve haşr'ın da ruh ve cesetle gerçekleşeceğine işaret vardır. Konu hakkında kullanılan "teveffî" ve müştaqları, ref' ve nüzûl ile alâkalı âyetlerin içeriklerinin beraber düşünülmesi, İsâ'nın (a.s.) öldürülmeden ruh ve cesediyle semaya yükseltildiğini ve kıyamete yakın dönemde yeryüzüne ineceğini ispat eder.

Şöyle ki "teveffî" kelimesi Kur'ân'daki kullanılışı itibarıyla "tam olarak almak" mânâsındadır. Tam almak, ruh ve beden ile almak demektir. Ölüm ise ruhun bedenden çıkarılarak alınması, bedenin yeryüzünde bırakılıp ruhun semaya yükseltilmesidir. O halde kesinlikle ruhu alınıp yükseltildi, yani öldürülerek göğe yükseltildi şeklinde bir anlamlandırmaya delil olamaz. Zaten bu mânâlandırmaları, "Onu öldüremediler... ama ona benzetilene öldürdüler..." manasına gelen âyetle çelişmektedir.

4/2.5- İsâ'nın (a.s.) semaya yükselteceğinin bu olay çerçevesinde zikredilmesi; sonrasında yaşlılığında bütün Ehl-i Kitab'ın kendisine iman edeceğinin haber verilmesi; ve bunların, öldürmek mânâsında kullanımı esas kullanımı olmayan "teveffî" kelimesiyle ifade edilmesi O'nun (a.s.) sağ olarak semaya yükseltildiğini (ve halen yaşadığını ve vakti gelince yaşlılık halinde Ehl-i Kitab'ın ona iman edeceği bir hal yaşayacağını) ispat eder. İsâ'nın (a.s.) kıyamete yakın bir zamanda nüzûlünden kasıt da budur.⁸⁷

4/2.6- Kur'ân lügatı açısından ref' kelimesi ve müştaqlarının ortak anlamları, İsâ'nın (a.s.) öldüğünü ve bu sebeple de nüzûlünün söz konusu olamayacağını iddia edenleri reddeder. Çünkü "ref" kelimesinin lügat

87 İsâ (a.s.) hakkındaki ayetlerle sabit zorunluluklar şunlardır.; *Öldürülemediştir* ve öldüğü âyetle ifade edilmemiştir; O halde yaşamaktadır. *Ref edilmiştir*. Ref edilirken seçilen kelime *tam alış* manasına gelmektedir. Tam alınma ruh ve bedenin beraberliğini zorunlu kılar. O halde sema'ya diri olarak yükseltilmiştir. (Sema'ya diri olarak yükseliş muhal değildir. Ve peygamber (s.a.s.)'in İsra ve Mirac'ı örneği ile sabittir.) Ve halen semada yaşamaktadır. "Ölmeden evvel yaşlılığında Ehl-i Kitab ona iman edecektir." Bu ancak diri olarak bulunduğu sema'dan, Ehl-i kitabın yaşadığı dünya'ya inmesi ile mümkündür.

mânâsı, madden ve manen yükseltmek, yüceltmek yukarı çıkarmak ve koymaktır. Kur'ân'da da aynı mânâlarda kullanılmıştır.⁸⁸ Kullanımlar incelendiğinde bu kelimenin müştaklarının yirmi dokuz yerde, Âl-i İmrân 55. ve Nisâ 157. âyetleri ile beraber on altı yerde maddi mânâda,⁸⁹ sekiz yerde manevi mânâda,⁹⁰ beş yerde de⁹¹ her iki mânâda kullanılmak üzere geçtiği görülür. Âl-i İmrân 55. âyette geçen (وَرَأَيْتَكَ إِلَى) ref terimi fiziki anlamda (beden ve ruh ile) asıl, manevî (derece ve kadrini yükseltme) anlamında ise mecaz olarak kullanılmıştır. Âyetin siyaki Yahudilerin Hz. İsâ'yı (a.s.) öldüremediklerini ve yerine başkasını öldürdüklerini beyan konusundadır. Bu mânâyâ uygunluk ile (رَفَعَ) harfinin (öncesinin ve sonrasının) insicamı, ancak ref olayının hissî olmasıyla mümkün olabilir.

4/2.7- Esasen manevî yüceltme özellikle İsâ'nın (a.s.) ref inde söz konusu olamaz. Çünkü önceki peygamberlerden bazıları öldürülmüştür ve öldürülme manevi yüceltmeye zaten mâni değildir. O halde burada Allah'ın onu katına yükseltmesinden manevi yüceltme kastediliyor olamaz. Yüceltme hem maddî hem manevî olmalıdır ki öldürme girişimi karşısında, *onu öldüremediler Allah onu katına yükseltti*, denilmesinin hem tehdidi hem ulu'l-azm bir peygamberin korunmasına dair güçlü bir ilahi yardım olduğu vurgulanmış olsun... Yüceltme hem beden hem de ruhla onun semaya yükseltilmesiyle ve sonrasında da yetişkinlik döneminde Ehl-i Kitab'ın ona iman etmesi için yeryüzüne indirilmesiyle olmuştur ve olacaktır.

4/2.8- Ref ile alâkalı fiil veya fiil kuvvetindeki kelimelerden sonra (إِلَى) harfinin gelmesi ref'in manevî olma ihtimalini ortadan kaldırır.⁹²

88 Cevherî, *es-Sıhâh*, c. 1, s. 67; İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-lüğa*, c. 1, s. 88; Zemahşeri, *Esâsü'l-belâğa*, c. 1, s. 112; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 1, s. 45.

89 Bakara, 2/63,93,127; Âl-i İmrân, 3/55; Nisâ, 4/154,158; Yûsuf, 12/100; Ra'd, 13/2; Nâzi'ât, 79/28; Rahman, 55/7; Hucurât, 49/2; Gâşiye, 88/13, 18; Nûr, 24/36; Tûr, 52/5; Vâkıa, 56/34.

90 Bakara, 2/253; A'râf, 7/176; Meryem, 19/57; En'âm, 6/83; Yûsuf, 12/76; Mücâdele, 58/11; Fâtır, 35/10; Abese, 80/14.

91 En'âm, 6/165; Çâfir, 40/15; Zuhruf, 43/32; Vâkıa, 56/3; İnşirâh, 94/4.

92 Kevserî, *Nazra âbire*, s. 101.

4/3- Kıyamet Alâmetlerine İmanın Ahirete İman Gereklerinden Oluşu ve İsâ'nın (a.s.) Nüzûlünün Kıyamet Alâmetlerinden Olması:

Kıyamet alâmetleri âyeti kerimelerle haber verilen bir itikâdi esastır. Kıyametin kopması haktır. Kıyametin alâmetleri de kıyametin kopmasından önceki ilahi ikazlar mesabesindedir. Kıyametin başlaması ile tevbe kapısı kapanacaktır. Teklif son bulacaktır. İnsanın ölümü başlayınca da tevbesi fayda vermez. Konu bu yönüyle inanç konusudur.

Kıyametin alâmetlerinden birisi de İsâ'nın (a.s.) yeryüzüne inmesidir. Deccalin ortaya çıkması Ye'cuc ve Me'cuc'un yeryüzünde ortaya çıkmaları da kıyametin alâmetlerindedir. “Eşratı saat” kullanımı “alâmatu's saat” mânâsındadır. Saat'tan kasıt kıyamet, eşrat'tan kasıt alâmetlerdir. Bunlara göre konu Kur'ân ve sünnette çok sayıda farklı alâmet sayılarak isbat edilmiştir. Âyetlerle ve hadislerle sabit olan bu bilgilerin genelinin ya da içerisinden birisinin reddedilmesi iman problemi oluşturacaktır.

Âyeti kerîme de {وَإِنَّهُ لَعِلْمٌ لِلسَّاعَةِ}

“Muhakkak ki O İsâ (a.s.) kıyamet saatinin tamamen yaklaştığını gösteren bir ilim, bilgi ve alâmettir.”⁹³

Âyetteki siyak ve sibak söz konusu edilen şahsın İsâ (a.s.) olduğuna delildir.

Âyetteki zamiri Kur'ân'a veya peygamberimize döndürmek bir zorlamadır. Bu görüşün, Hasan el-Basrî ve Katâde'den rivayet edilmesi kabulü için yeterli değildir... Elbette Kur'ân'ın inişi, peygamberimizin gelişi kıyametin yaklaştığını gösteren delillerdendir. Ancak bunlar, uzak alâmetlerdendir. İslâmî ilimler ıstılahında kıyamet alâmeti denince Kur'ân'ın ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) zikrettiği ya da işaret ettiği büyük alâmetler anlaşılır.⁹⁴ Sünnet nasları da bu mânâyı desteklemektedir. Nüzûlüyle ilgili rivayetler mütevatir derecesindedir.

93 Zuhruf, 43/61.

94 Zuhruf, 43/61. Taberî, *Câmiu'l beyan*, c. 20, s. 631; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhit*, c. 8, s. 26 vd.; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, c. 7, s. 325; Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'an*, c. 19, s. 69; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, c. 4, s. 334-367; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, c. 4, s. 733.

Ebû Hüreyre (ö.58/678) (r.a.)'ın naklettiği hadiste Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuşlardır:

حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبرَاهِيمَ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ صَالِحٍ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ أَنَّ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ >«الَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَيُوشِكُنَّ أَنْ يَنْزَلَ فِيكُمْ ابْنُ مَرْيَمَ حَكَمًا عَدْلًا فَيَكْسِرَ الصَّلِيبَ وَيَقْتُلَ الْخَنَزِيرَ وَيَضَعَ الْجِزْيَةَ وَيَقْبِضَ الْمَالَ حَتَّى لَا يَقْبَلَهُ أَحَدٌ حَتَّى تَكُونَ السَّجْدَةُ الْوَاحِدَةَ خَيْرًا مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا ثُمَّ يَقُولُ أَبُو هُرَيْرَةَ وَافْرَعُوا إِنِّي سَمِعْتُمْ (وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا)

“Nefsim yed-i kudretinde olan Allah’a yemin ederim ki, âdil bir hakem olarak Meryem oğlu Îsâ (a.s.) sizin aranızda elbette inmek üzeredir. (Uydurma bir sembol olduğunu göstermek için) Haçı kırarak (hamisini öldürecek), (Yenmesinin haram olduğunu göstermek için) domuzu öldürecek, (İslâm’a girmeme karşılığında tanınan veya insanların iman etmesi sebebiyle ihtiyaç kalmadığından) cizye ödemeyi (ruhsatını) kaldıracaktır.”⁹⁵

Peygamber (s.a.s.)’e Kur’ân’ı insanlara açıklama görevi verilmiştir. O’nun sözlerinin Kur’ân’daki bir zamirin merciini tahdit ve yapılacak mânâlandırılmalarda esas alınması gerekir.⁹⁶ Bu konudaki ümmetin icmâsı da dikkate alınmak durumundadır.⁹⁷

4/4- Îsâ’nın (a.s.) Ref’i ve Nüzûlünün Mütevatir Hadislerle Sabit Olması:

Îsâ’nın (a.s.) diri olarak semaya yükseltildiği ve kıyametten önce yeryüzüne inmesi ile alâkalı hadisler tevatür derecesindedirler. İbn Cerir

95 Buhârî, *es-Sahih*, Enbiyâ, Hadis no: 3264; Müslim, *es-Sahih*, İmân, Hadis no: 155.

96 Bk..İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, c. 3, s. 78; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhit*, c. 4, s. 54.

97 İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, c. 3, s. 78; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhit*, c. 4, s. 54; Kettâni, Muhammed b. Ca’fer (1857-1927), *Nazmü’l-mütenasir fi’l-hadisi’l-mütevatir*, Dâru’l-Kutubu’l-İlmiyye, Beyrut 1983, s. 147; Kürdî, Muhammed Ziyâuddin, *Akidetü’l-İslâm fi ref’i seyyidînâ Îsâ*, yy., 1982, s. 45; Sarıtoprak, Zeki, *İslâm İnanç Açısından Nüzûl-i Îsâ Meselesi*, Çağlayan Yay., İzmir 1997, s. 108.

et-Taberi,⁹⁸ İbn Kesir,⁹⁹ Kurtubi,¹⁰⁰ Sa'lebi (ö. 875/1471),¹⁰¹ İbn Hacer el-Askalani,¹⁰² Suyûtî,¹⁰³ Kettâni (ö.1857/1927),¹⁰⁴ Gumârî,¹⁰⁵ Elbâni eserlerinde bunu ifade etmişlerdir.

Sayılan isimler hadis ve tefsir otoriteleridir. Onların tesbitine göre konu hakkındaki hadisler mütevatirdir.

4/5- İSÂ (a.s.)'ın Ref'i ve Nüzûlü Hakkında İcma Olması:

Eş'arî nüzûlu İSÂ'yı Ehl-i sünnetin icmâ ettiği inanç esasları arasında saymıştır.¹⁰⁶ Felsefeciler ve mühlidler dışında İslâm ümmeti arasında bu konuda aykırı bir görüşü benimseyen olmamıştır.¹⁰⁷

Konu hakkındaki icmâ, Ahmed b Hanbel (ö.241/855),¹⁰⁸ Tahâ-

98 Taberî, *Câmiu'l beyan*, c. 5, s. 451.

وأولى هذه الأقوال بالصحة عندنا قول من قال : " معنى ذلك : إني قابضك من الأرض ورافعك إلي " ، لتواتر الأخبار عن - صلى الله عليه وسلم - أنه قال ينزل عيسى ابن مريم فيقتل الدجال رسول الله

99 (Zuhurf 43/61) İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. 4, s. .167; (Nisa 4/159) İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. 1, s.768.

100 Bk. Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkami'l-Kur'an*, c. 8, s. 303 :

الأخبار تظاهرت برفعه وأنه في السماء حي، وأنه ينزل ويقتل الدجال

101 Sa'lebi, Abdurrahman b. Muhammed (ö.875/-), *el Cevâhiru'l- hisân fi tefsiri'l Kur'an*, Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, Beyrut 1997, c. 2, s. 51.

102 İbn Hacer el-Askalani, *Fethu'l-Bâri bi şerhi Sahihi'l-Buhârî*, thk.: Muhibbuddin el Hatib, Daru'r-reyyan lit turas, Kahire 1986, c. 6, s. 569.

103 Suyûtî, En'am /158 ayetinin tefisirinde İSÂ'nın (as) nüzûlünü kıyamet alâmetleri arasında sayan rivayetleri zikretmiştir. *ed-Durru'l-mensûr fi't-tefsîri bi'l-me'sur*, thk.: Abdullah et Turki, Merkezu hicr li'l-buhus, Kahire 2003, c. 6, s. 265vd, 279 vd

104 Kettani, Muhammed b. Ca'fer b. İdrîs, *Nazmu'l-mütenâsir mine'l-hadisi'l-mütevatir*, thk.: Şerefuddin Hicazi, Daru'l-kutubi's-selefiyye, Kahire ty., Hadis No: 291, s.229.

105 Gumârî, *İkâmetu'l-burhan 'alâ nüzûli İSâ fi âhiri'z-zaman*, s. 22.

106 Bk. Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail (ö.324/935-36), *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, nşr.: H. Ritter, Wiesbaden 1980, s. 290, 295-297.

107 Sefarinî, Muhammed b. Ahmed, *Levâmiu'l-envari'l-behiyye ve savatuu'l-esrâri'l-eseriyey*, thk.: Müftî'd-diyar en-Necdiyye Abdullah b. Abdurrahman, yy. 1282 H., c. 2, s. 94 vd.

فقد أجمعت الأمة على نزوله، ولم يخالف فيه أحد من أهل الشريعة، وإنما أنكر ذلك الفلاسفة والملاحدة ممن لا يعتد بخلافه، وقد انعقد إجماع الأمة على أنه ينزل ويحكم بهذه الشريعة المحمدية، وليس ينزل بشرعية مستقلة عند نزوله من السماء

108 EbuYa'la, Muhammed b Muhammed, *Tabakâtu'l-hanâbile*, thk.: Muhammed el Fakiy, Matbaatu's-sünneti'l-Muhammediyye, Kahire 1371 H.

vi (ö.321/933),¹⁰⁹ Berbehari (ö.329/940),¹¹⁰ Kâdı Ebû Ya'la (ö.526/1131),¹¹¹ İbn Atıyye,(ö.541/1147),¹¹² İbn Teymiyye,¹¹³ İbn Hazm,¹¹⁴ Sa'lebi,(ö. 875/1471)¹¹⁵, İsbahani (ö.1140/1727),¹¹⁶ Seferaini(ö.1188/1774),¹¹⁷ Şevkânî(ö.1250/1834),¹¹⁸ Sıddık Hasan Han¹¹⁹(ö.1307/1890), Azîmâbâdî,(ö.1329/1911),¹²⁰ Keşmiri (ö.1352/1933),¹²¹ tarafından da nakledilmiştir.

İcmâ ve mütevatir hadisin gereği İsâ'nın (a.s.) ref ve nüzûlünün isbat edilmesidir.

109 Tahâvi, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, s. 499.

110 Berbehari, *Hasen b. Ali, Ebû Muhammed, Şerhu's-Sünne th. Haşid b. Kâsım er-Radadi, Dâru's Selef*, yy. 1418, s.75.

111 Kâdı Ebû Ya'la, *Tabâkatu'l-hanâbile*, c. 1, s. 241 vd.

أجمعت الأمة على ما تضمنه الحديث المتواتر من أن عيسى في السماء حي، وأنه سينزل في آخر الزمان.

112 Bk. İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib el-Endelüsî, *el-Muharraru'l-veciz fi tefsiri'l-Kitâbi'l-Aziz*, thk.: Abdüsselâm Abduşşâfi Muhammed, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1993, c. 1, s. 444.

113 İbn Teymiyye, *Beyânu telbisi'l-cehmiyye*, c. 2, s. 419.

وأجمعت الأمة على أن الله عز وجل رفع عيسى إليه في السماء

114 İbn Hazm, Ali b Ahmed, *el Muhalla*, thk.: Lecnetu ihyâi't-turasi'l-Arabi, Daru'l-cil, Beyrut ty., c. 1, s. 23.

115 Sa'lebi, *el-Cevâhiru'- husan fi tefsiri'-Kur'ân*, c. 2, s. 51.

116 İsbahani İsmail b.Muhammed, Ebu'l-Kâsım, el *Hucce fi beyani'l-mahacce Şerh Akîdeti Ehli's-sünne*, thk.: Muhammed b Rabi'el Medhalî, Dâru'r raye li'n neşr Riyad 1419 H., c. 2, s. 463.

117 Sefarinî, Muhammed b. Ahmed, *Levâmiu'l-envâri'l-behiyye ve savatu'l-esrâri'l-eseriyye*, thk.: Müfti'd-diyar en-Necdiyye Abdullah b. Abdurrahman, yy. 1282 H., c. 2, s. 94 vd.

فقد أجمعت الأمة على نزوله، ولم يخالف فيه أحد من أهل الشريعة، وإنما أنكر ذلك الفلاسفة والملاحدة ممن لا يعتد بخلافه، وقد انعقد إجماع الأمة على أنه ينزل ويحكم بهذه الشريعة المحمدية، وليس ينزل بشرعية مستقلة عند نزوله من السماء

118 Şevkânî, Muhammed b. Ali (ö.1250/1834), *İrşâdü's-sikât ilâ ittifâki's-şerâi' 'ale'tevhîd ve'l-meâd ve'n-nübüvât*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1984, s. 58-59. Ayrıca bk. *et Tavdîh fi tevâturi ma cae fi'l-muntazarive'd-deccali ve'l-Mesih*

والأحاديث الواردة في المهدي التي أمكن الوقوف عليها منها : خمسون حديثاً فيها الصحيح والحسن والضعيف المنجبر ، وهي متواترة بلا شك ولا شبهة بل يصدق وصف التواتر على ما هو دونها على جميع الاصطلاحات المحررة في الأصول

119 Sıddık Hasan Han, *el-İzâa lima kane ve ma yekunu beyne yedeysi's sâa*, thk.: Bessam Abdulvehhab, Daru İbn Hazm, Beyrut 2000, s.199.

120 Azîmâbâdî, Muhammed Şemsülhak (1857-1911), *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, thk.: Abdurrahman Muhammed Osman, Beyrut 1991, c. 2, s. 94-95.

121 Keşnirî, *et Tasrih*, s.81 vd.

4/6. İsâ'nın (a.s.) Sema'ya Ref Olunması Mucizesi Diğer Mucizeleri Gibi Sıradışıdır Ve Mümkündür.

İsâ'nın (a.s.) Kur'an da zikredilen mucizeleri Allah'ın kendisine verdiği mucizelerdir.¹²² Babası olmadan dünyaya gelmiştir.¹²³ Kundaktayken konuşmuştur.¹²⁴ Çamurdan yapılan kuşlara üflediğinde kuşlar canlanıp uçmuşlardır,¹²⁵ ölüleri diriltmiş, yaratılışı itibarıyla kör doğanları ve bars hastalarını iyileştirmiş,¹²⁶ insanların yedikleri ve sakladıklarını bilmiş,¹²⁷ O dua edince semadan sofrayı indirilmiştir.¹²⁸ Kur'an'la sabit bu mucizelerin inkârı küfürdür. Te'vil edilmeleri de inkâr edilmeleri mânâsına gelecektir.

Mucizeler, Allah'ın fiilleridirler. Allah'ın fiilleri mümkünata taalluk eder, müstahilâta taalluk etmez. İsâ'yı (a.s.) babasız dünyaya getiren Allah'tır. Ölüleri ona diriltiren Allah'tır. Hastaları iyileştiren Allah'tır. Bütün bu mucizelerden özellikle babasız doğması ve ölüyü diriltmesi salt akıl açısından bir insanın yapabildiği hiç gözlemlenmeyen fiillerdir.

İsâ'nın (a.s.) semaya diri olarak yükseltilmesini ve kıyamete yakın dönemde nüzûlünü akla muhalif diye inkâr edenler vahim çelişki içindedirler. Ümmetinden çok sayıda şahsın 300 kusur yıl aç susuz mağarada yaşadığı Kur'an'la sabit bir peygamberin, sema da 2000 sene yaşatılmasını inkâr etmektedirler. O'nun Sema'dan insanların yiyeceği sofrayı indirilmesi mucizesini inkâr etmeyip, beden ve ruhuyla Sema'ya çıkışını (orada aç susuz yaşaması mümkün değildir düşüncesiyle) inkâr etmeleri de tutarsızdır.

122 Âl-i İmrân, 3/49.

123 Âli İmrân, 3/47.

124 Âl-i İmrân, 3/46; Mâide, 5/110; Meryem, 19/16-33,36.

125 Âl-i İmrân,3/49.

126 Âl-i İmrân, 3/49; Maide, 5/110.

127 Âli İmrân, 3/49.

128 Mâide, 5/112,113,114,115)

5. Îsâ (a.s.) Beden ve Ruh ile Sema'ya Yükseltilmedi ve Öldü, Anlayışının Delilleri¹²⁹

5/1- Âl-i İmrân, 3/55 âyetinin mânâsı; “seni vefat ettireceğim ve seni nezdime yükselteceğim” şeklindedir.¹³⁰ Âyete “seni beden ve ruhunla diri olarak semaya yükselteceğim” mânâsı verilmesi hatalıdır.¹³¹ Kur'an'da Îsâ'nın (a.s.) semadan ineceği ve yeryüzünde hükmedeceğini ispat eden bir âyet yoktur.¹³²

“Gerek Âl-i İmran”ın 55. âyetinde gerekse Nisâ sûresinin 158. âyetinde de Allah Teâlâ, Hz. Îsâ'yı “kendine yükselttiğini, kaldırdığını” ifade buyuruyor, burada “semadan” söz edilmiyor, onu “semaya kaldırdı” denmiyor, ona yükselen şeyin ise yaratılmış bir nesne (ruh ve ceset) olması da uygun ve mümkün değildir. Allah Teâlâ'nın her şeye kadir olduğunda, peygamberlerine nice mucizeler lutfettiğinde şüphe bulunmamakla beraber burada “Hz. Îsâ'nın bedeniyle beraber göğe yükseltildiği” ifadesi mevcut değildir. Aksine Nisâ sûresinin 158. âyetinde “kendisine yükseltti, kaldırdı”, Âl-i İmrân sûresinin 55. âyetinde ise “seni vefat ettireceğim ve seni nezdime yükselteceğim” buyurulmuştur. Bu iki âyete bir arada mânâ verildiği zaman ortaya çıkacak sonuç “onun (Hz. Îsâ) önce vefat ettirildiği, sonra Allah'a götürüldüğüdür ve bunun asırlar sonra değil, öldürme teşebbüsü sırasında veya kısa bir müddet sonra vuku bulduğudur.”¹³³

129 Burada özetlenen deliller Hayri Kırbaçoğlu'nun, *Hz. Îsâ'yı Gökten İndiren Hadislerin Tenkidi* isimli makalesinden özetlenmiştir. Bunun yanı sıra Reşid Rıza'nın *el Menar* da ilgili ayetlerin tefsirinde yaptığı delillendirmelerden, Şeyh Şeltût'ün *Ref'u Îsâ* isimli makalesinden ve Hayrettin Karaman ve arkadaşlarının *Kur'an Yolu*'ndaki ifadelerinden alıntılanmıştır. Müelliflerin bazı cümlelerine atıflarda bulunulduğunda söz kaynağına ihale edilmiştir. Krş.: Kırbaçoğlu, Hayri, “*Hz. Îsâ'yı (a.s) Gökten İndiren Hadislerin Tenkidi*”, *İslâmiyât*, Ankara 2000, c. 3, sy. 4, s. 147-168; Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Menar*, Kahire, 1954, c. 3, s. 317; Şeltût, *Ref'u Îsâ*, çev.: E. Ruhi Fırlalı, AÜİFD, sy. 23, s. 322 vd.; Heyet (Hayreddin Karaman - Mustafa Çağrırcı - İbrahim Kâfi Dönmez - Sadrettin Gümüş), *Kur'an Yolu*, DİB Yay., Ankara 2006, c. 2, s. 178-179; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neş., İstanbul 1989, c. 2, s. 54-55; c. 8, s. 260; Hüseyin Atay, *Kur'an'a Göre Araştırmalar*, s. 50-51; Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an'daki İslâm*, Yeni Boyut Yay., İstanbul 1994, s. 599-601.

130 Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Menar*, Kahire, 1954, c. 3, s. 317; (...Âyetin anlamı, Allah'ın Îsâ'yı vefat ettirdiği ve kendi katına yücelttiği ve onu inkar edenlerden temizlediği şeklindedir...); Şeltût, *Ref'u Îsâ*, çev.: E. Ruhi Fırlalı, AÜİFD sy. 23, s. 322.

131 Bk. Şeltût, *Ref'u Îsâ*, çev.: E. Ruhi Fırlalı, AÜİFD sy. 23, s. 322-324.

132 Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, c. 6, s. 59.

133 *Kur'an Yolu* (I-V), Hayreddin Karaman-Mustafa Çağrırcı-İbrahim Kâfi Dönmez-Sadrettin

5/2. Âyette bahsedilen ref`manevi yükseltmedir. Bunun delili;

{وَقَالَ إِنِّي مُهَاجِرٌ إِلَىٰ رَبِّي} ¹³⁴
, {وَقَالَ إِنِّي ذَاهِبٌ إِلَىٰ رَبِّي سَيِّئِينَ} ¹³⁵ , {وَرَفَعْنَا مَكَانًا عَلِيًّا} ¹³⁶ âyetleridir. ¹³⁷

Mirac da semanın 2. katında peygamber (s.a.s.) ile İsâ'nın (a.s.) görüşmesi onun cesediyle orada olduğuna delil olmaz. Zira mirac ruhla olmuştur. ¹³⁸

5/3-“Teveffa” kelimesi Kur'ân'da ölüm anlamında o kadar çok kullanılmıştır ki, bu anlam, bu kelimenin en başta gelen meşhur anlamı olmuştur ve bu kelime, ancak başka bir anlamı doğuracak açık bir işaret bulunması halinde farklı bir anlamda kullanılmıştır. “De ki: Size vekil kılınan ölüm meleği canınızı alacak ... “ (Secde: XXXI, 11) “Melekler, kendilerine yazık edenlerin canını aldıkları zaman .. o” (Nisa IV, 97) “Melekler, inkâr edenlerin canlarını alırken bir görseydin ... “ (En'am VIII, 50), “ ... Elçilerimiz onun canını alırlar .. o” (En'am: VI, 61) “o .. Kiminiz öldürülür .. “ (Hacc: XXII, 5), “ ... Onları ölüm alıp götürünceye kadar .. “ (Nisa: IV, 15), “ .. Benim canımı müslüman olarak al ve beni iyilere kat.” (Yusuf: XII, 101). Âyet-i kerîmedeki (Maide, 117) “teveffeyteni” kelimesinin başlıca anlamı, herkesin bildiği ve Arapça konuşanların gerek söz olarak gerek konuşmaları sırasında anladıkları “ölüm” dür. Bu sebepten bu ayette. İsâ'nın kavmi arasındaki son anı hakkında başka birşey bulunmasaydı bile, bu durumda burada İsâ ölmemiştir, hayattadır demek, doğru olmazdı ¹³⁹.

5/4. İlgili âyete “Kitap ehlinde hiçbir fert yoktur ki, o fertler ölümlelerinden hemen önce, İsâ'nın (a.s.) Allah'ın kulu ve Rasûlü olduğuna inanacak olmasınlar.” mânâsı vermek daha uygundur. Âyete bu mânâ verilebi-

Gümüş, Ankara, 2006, II/178179 ; bk.: Şeltût, *Ref'u İsâ*, çev. E. Ruhi Fırlalı, AÜİFD, sy. 23, s. 320.

134 Ankebût, 29/26.

135 Saffât, 37/99.

136 Meryem, 19/57.

137 Bk. Şeltût, *Ref'u İsâ*, çev.: E. Ruhi Fırlalı, AÜİFD, sy. 23, s. 322

138 Bk. Şeltût, *Ref'u İsâ*, çev.: E. Ruhi Fırlalı, AÜİFD, c. 23, s. 322; Şeltût, *el Fetevâ*, s.52 vd.

139 Bk. Şeltût, *Ref'u İsâ*, çev.: E. Ruhi Fırlalı, AÜİFD, c. 23, s. 320-321.

lirken zorlama yorumla Îsâ'nın (a.s.) ölmediği, göğe çıktığı, sonra yaşlanmış vaziyette geri ineceği gibi aklın sınırlarını zorlayan bir yoruma gitmek yanlış olacaktır. Bu âyete, Ehl-i Kitap, Îsâ'ya (a.s.) yetişkinlik döneminde iman edecek şeklinde mânâ vererek istidlal edenlere, âyete bu mânânın da verilebildiği söylenir.

5/5. {وَإِنَّهُ لَعَلَّمٌ لِلسَّاعَةِ} “o kıyamet alâmetidir” âyetinde söz konusu edilen; Îsâ (a.s.) değil, Hz. Muhammed'dir (s.a.s.).

5/6. Konu hakkında icmâ olduğu iddia ediliyorsa da icma delil değildir. Çok sayıda ilim adamı icmânın dinde müstakil bir delil olmadığını söylemişlerdir.¹⁴⁰

5/7. Kıyamet alâmetleri arasında Îsâ'nın (a.s.) gökten inip deccali öldürmesi rivayeti vardır. Ama bu rivayetler Vehb b. Munebbih ve Ka'bu'l-Ahbar tarafından nakledilen rivayetlerdir. Ve israiliyattırlar. Ebû Hureyre'den (r.a.) nakledilen rivayet ise sahih olduğu ispatlansa bile ahad bir hadistir. Ahad hadislerle inanç esası isbat edilmeyeceğinde icmâ vardır. Gayba ait bilgiler de ahad hadislerle isbat edilmezler¹⁴¹

Îsâ'nın (a.s.) gökte yaşamakta olduğuna Miraç hadisleri delil gösterilemez. Fethu'l-Bâri ve Zâdu'l-Mesîr gibi kaynaklarda Hz. Muhammed (s.a.s.) in diğer nebilerle görüşmesinin cismani değil ruhi olduğu ifade edilmiştir.¹⁴²

Bunlardan başka çok sayıda mantıksal önermeyle de istidlâl etmişlerdir:

5/8. Ayette “*ve rafıuke ileyye*” ifadesi vardır. Ruh-bedenle mahiyeti bilinmeyen bir yere yükselen Hz. Îsâ'nın beşeri ihtiyaçlarını karşılamak durumunda olup olmadığı sorusu da izaha muhtaçtır. Çünkü beden aynı zamanda beşeri ihtiyaçları olan yapıya sahiptir. Fiziki boyutu olan bir âleme yükseltilmiş ise, hem beşer yönünün ihtiyaçları ve hem de Allah' a mekan izafe edilmesi problemi kendini göstermektedir ..”¹⁴³

140 Şeltut, *Feteva*, s.67

141 Bk. Şeltût, *Ref'u Îsâ*, çev.: E. Ruhi Fırlalı, AÜİFD, c. 23, s. 321.

142 Bk. Şeltût, *Ref'u Îsâ*, çev.: E. Ruhi Fırlalı, AÜİFD, c. 23, s. 322.

143 Bkz. Has, Kenan, *Hiz. îsâ Ve Tarihsel Yaşamın Bilgi kaynakları*, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy: 5 Elazığ 2000, s. 207.

5/9. İsâ'nın (a.s.) ölmediğini söylemek, onun ebedîliğini gerektirir. Bu da her nefsin ölümü tadacağını ve kimseye ebedîliğin verilmediğini bildiren Kur'ân âyetleriyle¹⁴⁴ çelişir.

5/10. İsâ'nın (a.s.) ölmediği ve ineceği inancı Müslümanlara Hıristiyanlardan geçmiştir veya onların tesiri altında kalınarak böyle bir kanaat oluşmuştur.

5/11. Hıristiyanların, Müslümanların bu itikadını delil getirerek Müslümanlarca da asıl son peygamberin Hz. İsâ olduğunu iddia etmelerine imkân vermemek için İsâ'nın (a.s.) nüzûlünü inkâr etmek gerekmektedir.

5/12. Bu inanç, yalan yere İsâ (a.s.) olduğunu iddia edenlerin ortaya çıkmasına sebebiyet verdiği için tamamen inkâr edilip inanç değerleri dairesinden çıkarılmalıdır.

5/13. İsâ'nın (a.s.) ineceğini kabul etmek, ne zaman ve nereye inecek, nasıl tanınacak veya kendini nasıl tanıttık, kim karşılayacak gibi bazı soru ve sorunları beraberinde getirdiğinden bunu inkâr edip söz konusu soruların önünü almak gerekir.

5/14. İsâ'nın (a.s.) bunca yıldır hayatta olup, kıyamete yakın bir zamanda insanların arasına inecek ve dönecek olmasını akılla idrak ve izah etmek mümkün olmadığından inkâr etmek gerekir.

5/15. Hz. İsâ'nın inışıyle ilgili rivâyetlerin, onun icraat olarak domuzu öldüreceğini, haçı kıracağını, cizye ve haracı kaldıracığını ifade etmesi insanın aklına, “İsâ (a.s.) gibi bir şahsiyetin daha önemli işler varken en önemli icraatı niçin domuz katliamı, haçların kırılması vb. şeylerden ibaret olsun” sorusunu getirmektedir.

6. İsâ'nın (a.s.) Ref'i ve Nüzûlü İnançını İnkâr Edenlerin Delillerinin Kritiği

Ref, teveffi kelimeleri Kur'ân lüğatindeki anlamlarla değil, İsâ'nın (a.s.) ölümünü isbat edecek şekilde mânâlandırılmıştır.

144 Âl-i İmrân, 3/185; Enbiyâ, 21/34-35; Ankebût, 29/57.

Mütevatir olan kıyamet alâmetleri ve Îsâ'nın (a.s.) özelinde ineceğiyle alakalı hadisler delilsiz olarak göz ardı edilmiştir.

İcmâ olan bir konuda icmâyâ muhalif bir görüşün doğruluğu iddia edilmiş. Ehl-i Sünnetin ittifak ettiği bir konuda Ehl-i Sünnete açıkça muhalefet edilmiştir.

Ölüm ve öldürme ve diriltme yalnızca Allah'a ait iken meleklerin öldürme gücüne sahip oldukları mânâsına gelecek şekilde bazı ayetler mânâlandırılmıştır.

İsra ve Mi'rac'ın beden ve ruhla oluşu inancı, cennet ve cehennemin şu an var oluşları inancının da dolaylı olarak inkâr edildiği gözlemlenmektedir.

Arş, levh-ı mahfuz, sema, cennet ve cehennem şu an var olan mahluklardır. İsra ve mi'rac, mahluk âlemden olan semaya olmuş, Adem ve Havva (a.s.) cennetten dünya hayatına gönderilmişlerdir. Mucizeler, peygamber olarak gönderilen insanların ellerinde gerçekleşen mümkinata taluk eden sıradışı ilahi fiillerdir.

Tarih boyu sadece mülhidler ve felsefecilerden bazılarının seslendirdiği yakın dönemde de Kâdiyânî'lerin savunduğu mezheple aynı görüşler doğrultusunda kanaat oluşturulmuştur.

Ehl-i Sünnet coğrafyasında Îsâ'nın (a.s.) ref ve nüzûlünü inkâr edenlerin arasında hadis uzmanı cerh ve tadil sened ve metin kritiğini hadis usulleri açısından yapabilen uzman olmadığı gözlemlenmektedir.

Hadislerin inkârında; varlığı vehmedilen Kur'ân'la sabit değerlere muhalefet edilmesi, hadis rivayetleri arasında varolduğu iddia edilen çelişkiler, akla muhalif olduğu düşünülen çoğu gayba iman değerleri çerçevesinde olan dinî haberler delil olarak kullanılmaktadır.

“Mütevatir olmayan hadis rivayetleri ahaddır” tesbiti yapıp ahad hadislerle iman esasları isbat edilmez, delillendirmesi yapılmaktadır.

Bütün bu yanlış anlamlandırmalar ve çıkarımların sebebi; Kur'ân lügatının en önemli unsuru olan Arap lisânına vakıf olmamak; doğru inanç ve maksada sahip olmamak; âyetleri konu bütünlüğü içerisinde, siyak ve sibakına bakmadan ve vakıyı göz önünde bulundurmadan tefsir etmektir.

Öncelikle sonraki safhada yapılacak eleştirilerin kolay anlaşılması için, bu anlamlandırma problemlerini tespit etmek ve bunlar üzerine bina edilen yorumların hatalarını yerlerinde göstermek uygun olacaktır.

Bu bağlamda Hz. İ̇sâ'nın (a.s.) vefat ve ref' olayını iyi anlayabilmek için teveffî ve ref' kelimelerinin üzerinde Kur'ân lügati ve Arap lisânı açısından durulmalıdır. Kur'ân lügati açısından ref' kelimesi ve müştaklarının anlamlarının incelenmesi ve Kur'ân lügati açısından İ̇sâ'nın (a.s.) nüzûlü ile alâkalı âyetlerin tefsirlerinin yapılması konunun doğru anlaşılmasına önemli katkı sağlayacaktır. En son olarak da konuyu tamamlayıcı mahiyette; İ̇sâ'nın (a.s.) ref' i ve nüzûlü inancını inkâr edenlerin diğ̇er delillerinin Kur'ân lügati açısından kritiğ̇i yapılacaktır.

6/1. Ref' Kelimesi ve Anlamı Konusundaki Delillendirmelerinin Kritikleri

Sözlük mânâsı, “madden ve manen yükseltmek, yüceltmek, yukarı çıkarmak ve koymak” olan ref' kelimesi Kur'ân'da da aynı mânâlarda kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm incelendiğ̇inde bu kelimenin ve müştaklarının yirmi dokuz yerde geçtiğ̇i görülür. Âl-i İmrân sûresi elli beş ile Nisâ sûresi yüz elli yedinci âyetleriyle beraber Kur'ân'da on altı yerde maddî mânâda,¹⁴⁵ sekiz yerde manevî mânâda,¹⁴⁶ beş yerde¹⁴⁷ ise her iki anlamda kullanılmaktadır.

6/2. Konumuzun özünü teşkil eden “وَرَأْفَعُكَ إِلَيَّ”¹⁴⁸ âyetinde geçen “ref'” kelimesi maddi ve hissi anlamında kullanılmıştır.

Buradaki yüceltmenin manevî mânâda olduğunun söylenmesi hata olacaktır. Âyetin siyakı, Yahudilerin Hz. İ̇sâ'yı (a.s.) öldürmediklerini, yerine başkasını öldürdüklerini beyân konusundadır. Bu mânâyaya uygun

145 İlgili âyetler için bk. Bakara, 2/63,93,127; Âl-i İmrân, 3/55; Nisâ, 4/154,158; Yûsuf, 12/100; Ra'd, 13/2; Naziât, 79/28; Rahman, 55/7; Hucurât, 49/2; Ğaşiye, 88/13,18; Nûr, 24/36; Tûr, 52/5; Vâkıa, 56/34.

146 İlgili âyetler için bk. Bakara 2/253; A'râf, 7/176; Meryem, 19/57; En'âm, 6/83; Yûsuf, 12/76; Mücâdele, 58/11; Fâtır, 35/10; Abese, 80/14.

147 İlgili âyetler için bk. En'âm, 6/165; Ğafir, 40/15; Zuhuf, 43/32; Vâkıa, 56/3; İnşirâh, 94/4.

148 Âl-i İmrân, 3/55.

luk ile (ب) harfinin öncesi ile sonrasının insicamı ancak ref olayının hissi olmasıyla mümkün olabilir. Tarih boyu birçok peygamber öldürülmüştür. Bütün peygamberlerin dereceleri yüksek olduğu tartışma dışı olduğuna göre, manen yüceliğin veya yüceltmenin öldürülmeye mâni olmadığı kolayca anlaşılacaktır.

Öldürülmek istenilen peygamberi Allah'ın öldürüp ruhunu katına yükseltmesi şeklindeki yüceltme, bütün diğer peygamberler için esasen vaki olduğuna göre bu kabûlun zorunlu gereği, âyetteki “ref”in; ruh ve cesedle birlikte yüceltilme mânâsında olmasıdır.

Yaptıkları yoruma göre ise; Allah, düşmanlarından önce davranıp İsâ'yı (a.s.) kendisi öldürmüştür olacaktır.¹⁴⁹ İsâ (a.s.) düşmanları tarafından öldürülmek istendiği sırada Allah tarafından öldürüldü mânâsı ise, “öldüremediler çarmıha geremediler ama onlara benzetildi” şeklindeki âyetle tamamen zıt bir mânâlandırma olacaktır.

Allah, öldüremediler ama Allah katına yükseltti buyurmuşken, ‘onlar öldürmedi ama Allah öldürdü’ mânâlandırmasının tutarsızlığı ortadadır. Bu mânâ verilirse, O’nu kesinlikle öldüremediler ama Allah onu katına yükseltti ayetindeki üslûpta kullanılan (ب) harfi mânâ açısından işlevsiz bırakılmış olacaktır.

Halbuki âyette kullanılan söz üslûbuyla vurgulanmak istenen mânâ: Allah'ın öldürmelerine ve çarmıha germelerine izin vermeyip, teşrif için ve özel korumasında olduğunu ilan için onu katına yükseltmesidir. Üstelik âyette, suikast işini tertipleyenlerden birisini İsâ (a.s.) zannederek öldürmeleri de, ne yaptıklarından emin olamamaları da ayrıca vurgulanmıştır.

İsâ'nın (a.s.) ref ve nüzûlu konusunda muhaliflerin doğruluğunu iddia ettikleri mânâ; “ruhun Allah'ın katına yükseltilmesidir”. Bu mânâlandırma lügavi açıdan hatalıdır. Dil kuralı açısından (ب) harfinin öncesi ile sonrası arasında öncesindeki mânânın aksinin isbat ediliyor olması gerekir. Manevi yüceltme mânâsı verildiğinde bu kuralın gereği

149 Çünkü tek öldüren ve diriltlen zaten Allah'tır. Bir peygamber düşmanları tarafından öldürülmek istendiği bir sırada, onlar öldüremediler ama Allah onu katına yükseltti denilince, bu bağlamda o peygamberin ruhunun kabzedilip göğe yükseltilmesi onun için bir teşrif olmaz.

olan mânâlandırma verilmemiş olacaktır.

“Ref” ile alâkalı fiil veya fiil kuvvetindeki kelimelerden sonra (إِلَى) harfinin gelmesi “ref”in manevî olma ihtimalini tamamen yok etmiştir. Çünkü manevî yükseklik sınırlandırılmaz, sınırlandırılması manevîliğin niteliğiyle bağdaşmaz. Özellikle teşrif için Allah’a (cc) dönen müte-kellim ve gaip zamirlerinin başına (إِلَى) harfinin (ومنزلا ملائكتي سمائي) vb. kelimelerin hazf edilerek, doğrudan getirildiği bu yerde hiç de uygun değildir.¹⁵⁰

Âyetin siyakı Hz. İsâ’nın (a.s.) özel inâyete ve teşrife mazhar olduğunu beyan konusundadır. Ulû’l-azm peygamberlerin her biri daima üstün manevî derecelere sahip olduklarından İsâ’nın (a.s.) manen yüceltildiğini ifade etmek ona ait ayırt edici özellik arz etmiş olmaz ve bu durum, hikmet dolu kitap olan Kur’ân’ın üstün evsaf ve üslubuyla bağdaşmayacaktır.

Neden birçok peygamber ölümle burun buruna geldikleri durumlarda kurtarıldıklarını ifade ederken, İsâ (a.s.) ile alâkalı âyetlerde varit olan fiiller kullanılmamıştır? Yahut neden bu peygamberlerin kurtarılmalarını ifade eden âyetlerdeki fiiller İsâ (a.s.) ile alâkalı olan âyetlerde kullanılmamıştır? Ref’ olayının manen gerçekleştiğine

{ وَقَالَ إِنِّي مُهَاجِرٌ إِلَى رَبِّي }¹⁵¹ { وَقَالَ إِنِّي ذَاهِبٌ إِلَى رَبِّي سَيِّدِينَ }¹⁵²

{ وَرَفَعْنَا مَكَانًا عَلِيًّا }¹⁵³

âyetlerini delil getirenler, bu delillendirmeleriyle aslında ilmî zeminin apaçık dışına çıkmaktadırlar.

“Ankebut ve Saffat surelerindeki âyetlerde vârit olan fâiller ile Âli-İmrân ve Nisâ surelerindeki âyetlerdeki fâil aynı mıdır? Meryem sûresi 57. âyette (rafa’na) fiilinden sonra (ila) harfi zikredildi mi?” Bu sorularının cevapları manevî ref’ iddiasının geçersizliğini isbata kafidir.

150 Kevserî, *Nazra ‘Abira*, s. 93-94.

151 Ankebût, 29/ 26.

152 Saffât, 37/99.

153 Meryem, 19/57.

6/3. Teveffî Kelimesinin Anlamları Konusundaki Delillendirmelerinin Kritikleri

“Allah’ın Îsâ’ya (a.s.) şöyle dediği vakti hatırla ve ümmetine hatırlat: “Ey Îsâ muhakkak ben seni ölüm olmaksızın ruh ve cesedinle yeryüzünden alacağım ve seni yanıma, gökteki özel ikramıma mazhar olan keramet mahallime yükselteceğim.”¹⁵⁴

Âyetin tefsiri yukarıdaki gibi olması gerekirken,¹⁵⁵ bazıları bu âyeti delil getirerek Îsâ’nın (a.s.) öldüğünü ve sadece ruhunun yükseltildiğini öne sürmektedirler.

6/3.1. Teveffî Kelimesinin Anlamı

“Teveffî” kelimesi esas itibarıyla, “herhangi bir işi veya bir şeyi noksan bırakmaksızın tümüyle almak veya ikmal etmek, yapmak” mânâsını ifade eder.

Bu terim, Kur’ân-ı Kerim’de türevleriyle birlikte altmış dört âyet içerisinde altmış altı yerde zikrolunmaktadır.

Bu kelimeleri, onlara verilen mânâlar konusunda ihtilafın var olup olmaması bakımından iki ana başlık altında toplamak mümkündür.

6/3.2. Anlamı Hakkında İhtilaf Bulunmayanlar:

“Sözü, ahdi eksiksiz ve tam olarak yerine getirme” mânâsına gelen

154 Âl-i İmrân, 3/55.

155 Âyetin tefsiri için bk. Taberî, *Câmiu’l-beyan*, c. 5, s. 448.; İbn Atıyye, *el-Muharrerü’l-veciz*, c. 1, s. 444; Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî (ö.745/1344), *el-Bahrü’l-muhit*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut 1993, c. 2, s. 496; Tabersî, Ebû Ali Eminüddin el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl (ö.548/1154), *Mecmâu’l-beyan li-ulûmi’l-Kur’ân*, Müessesetü’l-‘Alemlî, Beyrut 1995, c. 1, s. 65; Ebû’s-Suûd (ö.982/1574), *İrşadü’l-aklî’s-selim ilâ mezaya’l-Kur’âni’l-Kerim*, Dâru İhyâit-Turâsî’l-‘Arabî, Beyrut 1990, c. 2, s. 43; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, c. 1, s. 45, II; Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed (ö.671/1273), *el-Câmiu li ahkâmi’l-Kur’ân*, Müessesetü’l-Risâle, Beyrut 2006, c. 3, s. 343; İbn Kesir, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, c. 1, s. 123; Şevkânî, *Fethu’l-kadir el-camiu beyne fenneyîr-rivâyeti ve’d-dirâyeti min ilmi’t-tefsîr*, thk.: Abdurrahman Umeyra, Dâru’l-Vefa, Beyrut 1413 H., c. 1, s. 123; Âlûsî, Ebû’l-Fadl Şihâbüddin Seyyid Mahmûd (ö.1270/1854), *Rûhu’l-me’ânî fî tefsîri’l-Kur’âni’l-Azîm ve’s-seb’i’l-mesânî*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1978, c. 2, s. 121; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (1878-1942), *Hak Dini Kur’ân Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1979, c. 2, s. 123; Bilmen, Ömer Nasuhi (1883-1971), *Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe Meâlî Alisi ve Tefsîri*, Bilmen Yay., İstanbul 1965, c. 2, s. 45.

“*veffâ-evfâ-evfü-ûfi*” vb. kelimelerle; “yapılanların karşılığını veya ölçü ile tartının hakkını eksiksiz, tam olarak verme” mânâsına gelen “*nüveffî-tüveffâ-vüffiyet-yestevfûn-ûfi-evfâ*” vb. kelimelere (yani 39 âyette geçen 41 kelimeye) verilen mânâ konusunda âlimler ve araştırmacılar arasında ihtilaf söz konusu değildir.

“Yoksa Musa’nın ve memur olduğu şeyi bihakkın itmam etmiş olan İbrahim’in sahifelerinde olan şeyden kendisine haber verilmedi mi?”¹⁵⁶

“Ey İsrail oğulları! Benim sizlere ihsan etmiş olduğum nimetimi hatırlayın, bana verdiğiniz sözü bihakkın tutun ki, ben de size verdiğim sözü tutayım ve sadece benden korkun.”¹⁵⁷

“Ve Ey kavmim! Ölçeğe de, teraziye de adalet ile tam hakkını verin ve insanlara eşyalarını eksiltmeyin ve yeryüzünde fesatçılar olarak fesat çıkarmayın.”¹⁵⁸

{وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ} “ve adaklarını bihakkın yerine getirsinler”¹⁵⁹

{يُوفُونَ بِالْأَنْدَرِ} “bu iyi kullar, adaklarını eksiksiz yerine getirirler”¹⁶⁰

“Terazide hile yapan o kimseler ki, insanlardan alırken ölçtükleri zaman tam ölçer alırlar.”¹⁶¹

156 Necm, 53/36-37; Taberî, *Câmiu'l beyan*, c. 12, s. 71; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhit*, c. 8, s. 152-163 vd.; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, c. 8, s. 78-82; Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'an*, c. 20, s. 52; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. 13, s. 278; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, c. 5, s. 147.

157 Bakara, 2/40; Taberî, *Câmiu'l beyan*, c. 1, s. 593; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhit*, c. 1, s. 325; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, c. 1, s. 72; Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'an*, c. 2, s. 5; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. 1, s. 73; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, c. 1, s. 171.

158 Hûd, 11/85; Taberî, *Câmiu'l beyan*, c. 12, s. 540-541; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhit*, c. 5, s. 252; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, c. 4, s. 147; Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'an*, c. 11, s. 192; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. 7, s. 460; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, c. 2, s. 72.

159 Hacc, 22/29.

160 İnsân, 76/7.

161 Mutaffîfîn, 83/2. Ayrıca bk. Nûr, 25-39; Hûd, 15/109-111; Âl-i İmrân, 25-57-76-161-185; Nisâ, 4/173; Fâtır, 35/30; Ahkâf, 46/19; Zümer, 39/10-70; Bakara, 2/177-272-281; Nahl, 16/91-111; Enfâl, 8/60; Feth, 48/10; Yûsuf, 12/59-88; Ra'd, 13/20; Mâide, 5/1; En'âm, 6/152; A'râf, 7/85; İsrâ, 17/34-35; Şua'ra, 26/181; Tevbe, 9/111; Necm, 53/41.

6/3.3. Anlamı Hakkında İhtilaf Bulunanlar:

Âlimler arasında ihtilaf, yirmi beş âyette yirmi beş kere geçen “teveffâ-teteveffâ-teveffeni-yüteveffâ” vb. kelimelerinde olmuştur.

Bu âyetlerde vârit olan bu kelimelere “öldürmek, öldürülmek vb.” mânâlar vermek ilmî tahkik ve dikkatten uzaktır.

Konu bütünlüğü içerisinde, siyak ve sibaka bakıldığında, vakıa ve ak- lın verileri ile üzerinde ittifak olunan usûl ve esaslar göz önüne alındığında, söz konusu âyetlerde geçen bu kelimelerin, bazen ölüm öncesi, bazen de ba’s (diriltirme) sonrası, (yani haşr anı) bazen de, İsâ’nın (a.s.) ref’i meselesinde olduğu gibi “özel bir duruma” işaret ettiği görülür.

“Teveffî” kelimesi, bir şeyi tam almak mânâsına gelmektedir. İsâ’nın (a.s.) göğe yükseltilmesinde bu kelimenin kullanılması onun beden ve ruhuyla alınıp yükseltildiğini de ifade eder. Ref olayının ruh ve cesetle gerçekleştirilmesi, ba’s ve haşr’ın da ruh ve cesetle gerçekleşeceği inanç esasıyla da uyum arzeder. Dirilişin ruh ve bedenle olacağına iman edenler, göğe yükseltilişin ruh ve bedenle olmasını imkânsız görmez. Hurafe olarak algılamaz.

6/4. Vefat kelimesinin, mecaz olan “ölüm” mânâsında kullanımının şöhret bulması, Kur’ân-ı Kerîm’in nüzûlünün tamamlanmasından sonra gerçekleşmiştir.¹⁶² Dolayısıyla Kur’ân kelimelerini nüzûl tamamlandıktan sonra kazandıkları veya şöhret buldukları mânâlarla tefsir etmek kesin olarak mânâyı tahrif etmek olacaktır.¹⁶³

162 Kevseri, *Nazra ‘Abira*, s. 34.

163 Kur’an’ın inişinin tamamlanmasından önce kelimenin mecazî manasının bilinmesi ve kabulü bile, bu durumu yine değiştirmez. Çünkü asıl olan hakikat olduğundan kelimeler, hakikat ve mecaz arasında deveren ettiğinde hakikat üzerine haml olunur.

Hakikat teazzur etmediği müddetçe mecaza dönülemez. Bu konuda mecazın teazzuruna delâlet eden ümmetin icmâsı ve onun kuvvetli mesnet ve delilleri var olduğundan hakikatın teazzuru, hiçbir şekilde iddia edilemez.

Bu sebeplerden dolayı, Ölüm manasına müşterek olduğunu kabul etmek de durum yine değişmez. Çünkü manalardaki izdihamın giderilip mananın belirlenmesi için müşterek kelimelerin ihtiyaç duyduğu bütün karineler de bu doğrultudadır. Ehl-i Sünnet akidesine sahip âlimlerin bazısının bu kelimelerin ölüm manasına kullanılmadığını, diğer bazılarının da kullanıldığını söylemeleri bu bilgilerin ışığı altında ele alınmalıdır.

6/4.1- {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا}

“Sizden vefat ettirilen ve geriye eşler bırakan erkek kimselere gelince, (veya geriye eşler bırakır oldukları halde vefat ettirilen kimselere gelince) onların eşleri kendi kendilerine dört ay on gün beklerler.”¹⁶⁴

Buradaki “yuteveffevne” kelimesini, mecaz mânâsı olan “ölüm” şeklinde anlamak doğrudur. Ancak bunu hakiki mânâ gibi algılamak ve takdim etmek yanlıştır.

Kur'ân lügatına muttali olanlar, Kur'ân'da müteradif olduğu zannedilen kelimelerin arasında çok ince farkların olduğunu ve bunların “ıstılâhî” mânâda müteradif olmadıklarını bilirler.

Burada ifadenin hakikî mânâsı ölüm olan “mevt” kökünden bir fiille değil de mecazî mânâsı ölüm olan “teveffi” kökünden bir fiille gelmesinde ölen erkeğin eşleri nezdinde dört ay on gün hükmen hayatta olduğuna dair işaret, hatta delalet vardır. Aynı durum ve değerlendirme Bakara sûresi 240. âyeti içinde geçerlidir.

6/4.2- {وَمِنْكُمْ مَنْ يَتُوفَىٰ وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَىٰ أَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئًا}

“Ve sizden bazınız hayatının herhangi bir çağında ruh ve cesediyle tutulur ve ölüm eşiğine getirilir sonrada ölür ve sizden bazınız da en verimsiz çağa kadar yaşamak veya yaşatılmak üzere saliverilir, sonra öldürülür.”¹⁶⁵

Bu âyet, siyak ve sibaka bakıldığında konu bütünlüğü içerisinde vakıa, ilmî usûl ve esaslar göz önünde bulundurularak ele alındığında bu ve buna benzer şekilde tefsir edilmesi kaçınılmazdır.¹⁶⁶

Kur'ân lügatına vakıf olanlar “yüteveffa” fiilinin karşıtı olarak “yuraddu” fiilinin kullanılmasında “teveffi” kelimesinin hakikî mânâsının ölüm olmadığına dair işaret ve delaletlerin varlığını idrak etmekte zorlan-

164 Bakara, 2/234; Taberî, *Câmiu'l beyan*, c. 4, s. 247; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhit*, c. 2, s. 230; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, c. 1, s. 274; Kurtubî, *el-Camiu li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 4, s. 125; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. 2, s. 377; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, c. 1, s. 434.

165 Hâc, 22/5.

166 Âyet hakkında geniş tefsir için bk. Taberî, *Câmiu'l beyan*, c. 16, s. 465 vd.; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhit*, c. 6, s. 322 vd.; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, c. 5, s. 406; Kurtubî, *el-Camiu li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 14, s. 313; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, c. 3, s. 593.

mazlar. Bu açıklama için de Mü'min sûresinin 67. âyeti ile Nahl sûresinin 70. âyeti yeterli olacaktır.

{وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ يَتَوَفَّى الَّذِينَ كَفَرُوا الْمَلَائِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَأَنْبَارُهُمْ وُتُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ}- 6/4.3

“Ve şâyet sen Ey Resulüm, (veya görme imkânına sahip ey muhatap) kafirleri veya hallerini dünyada (Bedir vb. meydanlarda) veya ba's'dan sonra meleklerin onların yüzlerine ve arkalarına vurur ve ‘tadın cehennem azabını’ der oldukları halde onları kavradıklarında görseydin, dehşet verici, çok büyük bir olay gördüydün.”¹⁶⁷

Konu bütünlüğü içerisinde, siyak sibaka bakıldığında vakıa, ilmî usûl ve esaslar göz önünde bulundurulurken ele alındığında, bu âyetin tefsirinin bu şekilde olması gerekmektedir.

Âyette geçen “yeteveffa” kelimesine “*can alma, ruh kabzetme*” mânâsı verenlerin Bedir harbine katılan meleklerin sadece ölüm meleği Azrail ve yardımcılarının olduğunu ispat etmeleri gerekmektedir. Ancak bunu, bizzat müslümanlara yardım için cihat etmek üzere özel olarak gönderilmiş meleklerden müteşekkil bir ordudan ibaret olduğunu bildiren Enfal 9, Âl-i İmran 123. ile 127. âyetleri varken ispat etmek mümkün değildir.

Bu âyeti, yukarıda zikrettiğimiz gibi hem dünyadaki bir sahneyi hem de kıyamet gününde ba's'dan sonraki sahneyi göz önünde bulundurarak tefsir etmek gerekmektedir. Eğer ba's sonrası sahneyi göz önünde bulundurarak tefsir edersek “yeteveffa” kelimesine “can almak, ruhu kabzetmek” mânâsını ne hakikaten ne de mecazen vermek mümkündür.

Bu açıklamamız, aynı zamanda Muhammed Suresi 27., Âraf suresi 37., Nisâ 97., Nahl 28. ve 32. âyetler içinde geçerlidir.

Ancak Nahl ve Nisâ surelerindeki bu âyetler için sadece ba's sonrası sahneyi göz önünde bulundurarak tefsir etmek mümkündür denilse mübalağa edilmiş olmaz.

167 Enfâl, 8/50; Taberî, *Câmiu'l beyan*, c. 11, s. 229; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhit*, c. 4, s. 501 vd.; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, c. 3, s. 368; Kurtubî, *el-Camiu li ahkâmi'l-Kur'an*, c. 10, s. 44; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. 7, s. 104; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, c. 2, s. 406.

6/4.4- {رَبَّنَا فاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا وَتَوَقَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ}

“Ey Rabbimiz, Bizim günahlarımızı bağışla ve kötülüklerimizi ört ve bizi dirilttikten sonra iyilerle beraber haşret.”¹⁶⁸

Kur’ân âyetleri dikkatle incelendiğinde günahların affının, çok kere (hatta asıl olarak) ahirette cennete girmeden önce yapıldığı görülür.¹⁶⁹ Buna göre söz konusu âyet ahiretle alâkalı olmalıdır. Âyetteki dua cümlesinin “tam ve eksiksiz olarak alma” mânâsına gelen “teveffena” kelimesiyle gelmesinde ba’s ve haşrın ruh ve cesetle olacağına işaret vardır. Zira iyilerle birlikte de olsa toplu ölüm istemek İslâm dininde yeri olmayan bir davranıştır. Hem dini değerlere hem de dua adabına terstir. O halde ayetteki yer ahiret yurduudur. Bahsedilen konum, ahiret yurduundaki hesap günüdür. Beraberlik gönül beraberliği değil, hem beden hem ruhla onlarla birlikte tutulmak, onların konulacağı nimetler mekanı cennete sokulmaktır. Âyet, bu çerçeve dolaylı olarak ahiretteki beraberliğin ruh ve bedenle olduğuna da delil olmuş olur.¹⁷⁰

Ayetteki “teveffena maal ebrar cümlesine”; “bizi öldükten sonra tekrar dirilttiğinde, melekler bizi alsın diye emrettiğinde, bizi ebrar sınıfına kat” şeklinde bir mânâ da verilebilir.

6/4.5- {تَوَقَّنِي مُسْلِمًا وَالْحَقْنِي بِالصَّالِحِينَ}

Bu âyetin tefsiri de yukarıda zikredilen sebepler nedeniyle şu şekilde olmalıdır.¹⁷¹

168 Âl-i İmrân, 3/193; Taberî, *Câmiu'l beyan*, c. 6, s. 314; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhit*, c. 3, s. 148; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, c. 1, s. 528; Kurtubî, *el-Camiu li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 5, s. 477; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. 3, s. 298; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, c. 1, s. 663.

169 Âl-i İmrân, 3/195; Mâide 5/12,65; Tahrîm, 66/8.

170 Ayette geçen “teveffana ma‘a'l-ebrâr” a, “dünya hayatında bizi ebrardan biri olduğumuz halde meleklerin ölüm için tutsun da, son halimiz üzerine imanla ölelim” mânâsı da verilebilir. Bu manalar teveffa kelimesinin ölüm mânâsında değil, ölmeden önce meleklerin ruh ve bedeni teslim alması mânâsında olduğu şeklindeki istidlâle zarar vermez.

171 Yûsuf, 12/101. Âyetin tefsiri için bk. Taberî, *Câmiu'l beyan*, c. 13, s. 364; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhit*, c. 5, s. 341; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, c. 4, s. 290; Kurtubî, *el-Camiu li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 11, s. 462; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, c. 3, s. 76.

“Beni Müslüman olarak ba’s et (dirilt) ve beni salihler zümresine ilhak et. / Beni ölümünden hemen önce Müslüman olduğum halde teslim al. Ahirette de beni salihler zümresine ilhak et. / Beni ölümünden hemen önce Müslüman olduğum halde teslim al. Ve beni yani ruhumu salihlerin ruhlarına ilhak et.”¹⁷²

Bu ve benzeri nasları doğru te’vil edebilmek için bir kimsenin Müslüman olarak ölebilmemesinin o kimsenin Müslüman olarak ölüme yakalanması şartıyla gerçekleşeceğini göz önünde bulundurmak gerekir. Aynı şekilde Müslüman olarak ba’s ve haşır olunmak için Müslüman olarak ölmek gerekmektedir.

6/4.6- { رَبَّنَا أفرغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَتَوَفَّنَا مُسْلِمِينَ }

Hız. Musa’ya iman eden sihirbazlar şöyle dua etmişlerdi: “Ey Rabbi-miz, eğer firavun ve yardımcılarının bize zarar vermesini ve katletmesini takdir ettiysen bizim üzerimize her yerden bizi kuşatan sabır indir. Ve bizi Müslümanlar olduğumuz halde, ölüm için tut al veya bizi Müslümanlar olduğumuz halde ba’s ve haşır et.”¹⁷³

6/4.7- { وَإِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعْدُهُمْ أَوْ نتُوفِينَاكَ فَإِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ }

Bu âyetin tefsiri de şöyle olmalıdır:¹⁷⁴

“Eğer onlara vaat ettiğimiz azabın bir kısmını sana dünyada iken gösterirsek ne alâ, yok eğer göstermeden seni vefat ettirirsek onların dönüşü sadece bize olacağından orada gerekli olan azaba çarptırılacaklardır.”¹⁷⁵

Âyette geçen “neteveffeyenneke” mecaz olan ölüm mânâsında kullanılmıştır.

172 Yûsuf, 12/101.

173 Araf, 7/126; Taberî, *Câmiu'l beyan*, c. 10, s. 364; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhit*, c. 4, s. 366; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, c. 3, s. 243; Kurtubî, *el-Camiu li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 9, s. 298; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, c. 2, s. 332.

174 Yûnus, 10/46. Âyetin tefsiri için bk. Taberî, *Câmiu'l beyan*, c. 12, s. 188; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhit*, c. 5, s. 163 vd.; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, c. 4, s. 36; Kurtubî, *el-Camiu li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 10, s. 510; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. 7, s. 367; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, c. 2, s. 628.

175 Yûnus, 10/46.

Ölüm olayının, ölüm öncesi yakalamanın “ruh ve cesetle teslim alma” mânâsına gelen fiille ifade edilmesinde, Rasûlullah'ın (s.a.s.) hükmen ruh ve cesedi ile aramızda bulunduğuna işaret vardır.¹⁷⁶ Bu beyanımız er-Ra'ûd suresi 40. âyet ve Mü'min sûresi 77. âyeti için de geçerlidir.

6/4.8- {وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفَّاكُمْ وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَىٰ أَرْدَلِ الْعُمُرِ لِكَيْ لَا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئًا}

Bu âyetin tefsirinin şöyle olması gerekir.¹⁷⁷ “Ve Allah sizi yaratmıştır. Sonra sizi ruh ve cesedinizle teslim alır, hakkında ölüm takdir edilen, vakti geldiğinde öldürülür ve sizden kimin yaşaması murad olunursa oda, ömrün en zayıf olduğu ihtiyarlık çağına ulaştırılır ki bir bilgiden sonra bir şey bilemez olur ve sonra öldürülür.”¹⁷⁸

Âyetteki “Yeteveffakum” ile İsâ'nın (a.s.) vefatına delil olamaz. “Öldürme” yalnızca Allah'a ait bir fiildir, meleklerin vazifeleri ölüm için ruh ve beden hazırlanmasıdır. Bu itikâdi gerçek dikkate alınarak ilgili âyet mânâlandırılmalıdır.¹⁷⁹ Hac 22/5. ve Mü'min 40/67. âyetlerinin tefsiri, Kur'ân lügatı ilmi kuralları da bu tesbitimizi desteklemektedir.¹⁸⁰

176 Bir peygambere ümmetinin amellerinin gösteriliyor olması onun hükmen ümmetinin arasında yaşıyor olması manasına gelir. İsâ'ya (a.s.) semaya çıkarılıp ümmetinin amelleri arz olunmakta peygamberimize ise berzah hayatında ümmetinin amelleri arz olunmaktadır.

177 Nüzülî İsâ'yı (a.s.) inkâr edenlerin âyete verdiği mânâ: “Allah sizi yarattı. Sonra sizi öldürecek. İçinizden kimileri de, bilgili olduktan sonra hiçbir şeyi bilmesin diye ömrünün en düşkün çağına ulaştırılır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, (her şeye) hakkıyla gücü yetendir.” şeklindedir. Bk. Heyet, *Kur'ân Yolu*, Nahl, 16/70.

178 Nahl, 16/70. Âyetin tefsiri için bk. Taberî, *Câmiu'l beyan*, c. 14, s. 291; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhit*, c. 5, s. 498; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesir*, c. 4, s. 467; Kurtubî, *el-Camiu li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 12, s. 374; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. 8, s. 329; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, c. 3, s. 247.

179 Ve sizden bazısı yakın ölüm için ruh ve cesediyle teslim alınır ve öldürülür. Ve sizden kimin yaşlanıp ölmesi murad olunursa o da, ömrün en aşağı zayıf ihtiyarlık çağına reddolunur ki bir bilgiden sonra bir şey bilmez olur ve sonra öldürülür. Hac 22/5. Ve sizden bazısı ihtiyarlık ve diğer merhalelerin bazısından önce yakın ölüm için ruh ve cesediyle teslim alınır ve öldürülür. Ve sizden kimin yaşaması murad olunursa onlarda, belli bir süreye kadar ulaşmak, yaşamak ve sonrada öldürülmek üzere salıverilirler. Mü'min 40/67.

180 Nüzülî İsâ'yı (a.s.) inkâr edenlerin Hac 22/5 “yeteveffakum” a verdikleri mana “İçinizden ölenler olur,” şeklindedir. Halbuki “yeteveffakum” “ye'huzukum inde inkidai ecalikum” ecelerinizi tamamladığında tam olarak alır ve bu suretle ölüm gerçekleşir demektir. Sizi öldürür demek değildir. Krş: (Ey insanlar! Ölümden sonra diriliş konusunda herhangi bir şüphe içindeyseniz (düşünün ki) hiç şüphesiz biz sizi topraktan, sonra az bir sudan (meniden), sonra

6/4. 9- {قُلْ يَتُوفَّاكُم مَّلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ}

Bu âyetin tefsiri de şu şekilde olmalıdır:¹⁸¹

“De ki: Size müvekkel, görevlendirilmiş olan ölüm meleği, sizi, ölümlerinizi gerçekleştirmesi için ruh ve cesedinizle¹⁸² teslim alacaktır. Sonra da Rabbinize döndürüleceksiniz.”¹⁸³

Ayrıca Kur’ân’da, özellikle bu âyette, ölüm meleğine “mevt” değil de ölüme sebep “teveff” kelimesinin isnat edilmesinde de önemli bir incelik vardır. Öldürmek meleklerin işi değil, Allah’a ait bir fiildir. Bu sebeple “yetevaffakum meleku’l-mevt” denilmiştir.

bir “alaka”dan, sonra da yaratılışı belli belirsiz bir “mudga”dan yaratık ki size (kudretimizi) apaçık anlatalım. Dilediğimizi belli bir süreye kadar rahimlerde durduruyoruz. Sonra sizi bir çocuk olarak çıkarıyor, sonra da (akıl, temyiz ve kuvvette) tam gücünüze ulaşmanız için (sizi kemale erdriyoruz.) İçinizden ölenler olur. Yine içinizden bir kısmı da ömrün en düşkün çağına ulaştırılır ki, bilirken hiçbir şey bilmez hale gelsin. Yeryüzünü de ölü, kupkuru görürsün. Biz onun üzerine yağmur indirdiğimiz zaman kıpırdar, kabarır ve her türden iç açıcı çift çift bitkiler bitirir.” Nüzûlü İsâ’yı (a.s.) inkâr edenlerin Mü’min 40/67’ye verdikleri mânâ: “O, sizi (önce) topraktan, sonra az bir sudan (meniden), sonra “alaka”dan yaratan, sonra sizi (ana rahminden) çocuk olarak çıkaran, sonra olgunluk çağına ulaşmanız, sonra da ihtiyarlanmanız için sizi yaşatandır. İçinizden önceden ölenler de vardır. Allah bunları, belli bir zamana erişmenizi ve düşünüp akıl erdirmeniz için yapar.” Heyet, *Kur’ân Yolu*, Hac 22/5, Mü’min 40/67.

181 Secde, 32/11. Âyetin tefsiri için bk. Taberî, *Câmiu’l-beyan*, c. 18, s. 604; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhit*, c. 7, s. 195; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, c. 6, s. 335; Kurtubî, *el-Camiu li ahkâmi’l-Kur’ân*, c. 17, s. 18; İbn Kesir, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, c. 11, s. 92; Şevkânî, *Fethu’l-kadir*, c. 4, s. 347.

182 Ayetlerde sıklıkla geçen “meleklerin ruh ve cesedi teslim alması” ile ölüm ve öldürme fiilleri karıştırılmamalıdır. Bu ikisi karıştırıldığı için teveffâ ve müştakkatına hep öldürme manası verilmiştir. Halbuki “ruh ve cesetle ele alma, tutma” ölüme hazırlama manasındadır. Herkesin ittifak ettiği üzere, öldüren yalnızca Allah’tır. وَأَنَّهُ هُوَ أَمَاتٌ وَأَحْيَا Necm 53/44. Öldürme fiili öncesi melekler ruh ve bedeni teslim alırlar. Âyette meleklerle nisbet edilen mana yalnızca budur. Ve bu olmalıdır. Enâm 6/61. ayetinde (حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَكُمْ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا) bu manaya açıkça işaret vardır. Yani “Allah kullarını öldüreceği zaman melekler onları ruh ve cesetle teslim alırlar ölüme hazırlarlar. Allah’ın emri gelir ve ölürler.” Dirilişte de melekler insanı ruh ve cesediyle alacaklardır. Buna işaret için âyette bu kelime ve *teveffena maal ebrar* şeklinde kullanılmıştır. Teveffe kelimesiyle ölümün ve dirilişin anlatıldığı bütün âyetlerde fâil meleklerdir. Ama ölüm kastedilen hiçbir âyette fâil melekler değildir, Allah’tır. Teveffa’ya ölüm manası eklenmesi ancak (حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَكُمْ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا) mevt kelimesiyle kullanıldığında ya da Allah hakkında kullanıldığında caiz olabilir.

183 Secde, 32/11.

6/4.10-

{وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُم بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُم بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فِيهِ لِيُقْضَىٰ أَجَلٌ مُّسَمًّى ثُمَّ إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ}

Bu âyetin anlamı şöyle olmalıdır:¹⁸⁴

“Ve O, O Zât-ı Kibriyâ’dır ki, sizleri geceleyin ölü gibi uykuya daldırıp teslim alır ve gündüzün ne yapıp kazandığınızı bilir. Sonra mukadder olan müddet doluncaya kadar her gün sizi hayata döndürür. Sonra dönüşünüz ancak O’nadır.”¹⁸⁵

Bu âyette “teveffî” olayına sebep, kelimenin mecazî mânâlarından olan “uyku”dur.

Kelimeye ölüm mânâsı verme konusunda dikkatli davranamayan ilim adamları ve araştırmacılar, bu âyeti bizi teyit eder mahiyette mânâlandırarak zorundadırlar.

6/4.11-

{وَهُمْ لَا يُفْرَطُونَ تَوَفَّنَاهُ رُسُلَنَا وَهُوَ الْفَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَكُمْ الْمَوْتُ}

Bu âyetin anlamı da şöyledir:

“Ve O (Allah) kullarının üzerinde kâhîr, yegâne kudret ve tasarruf sahibidir. Ve sizin üzerinize, afetlerden korumak ve amellerinizi kaydetmek üzere hafaza meleklerini gönderir. Nihâyet sizden birinize ölüm gelince, görevli melekler onu, ölümünün gerçekleşmesi için ruh ve cesediyle teslim alırlar ve onlar vazifelerinde kusur etmezler.”¹⁸⁶

Âyette, “imâte”nin, (öldürme) ölüm mânâsına olan el-mevt kelimesi geçmesine rağmen meleklerle isnat edilmeyişi inceliğine de dikkat edilmelidir. Ölüm meleği ve yardımcılarının görevi ölüm vakti gelen

184 En’âm, 6/60-61. Âyetin tefsiri için bk. Taberî, *Câmiu’l beyan*, c. 9, s. 284-287; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhit*, c. 4, s. 324; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, c. 3, s. 55; Kurtubî, *el-Camiu li ahkâmi’l-Kur’ân*, c. 8, s. 407; İbn Kesir, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, c. 6, s. 54; Şevkânî, *Fethu’l-kadir*, c. 2, s. 175.

185 En’âm, 6/60.

186 En’âm, 6/61. Âyetin tefsiri için bk. Taberî, *Câmiu’l beyan*, c. 9, s. 284-287; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhit*, c. 4, s. 324; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, c. 3, s. 55; Kurtubî, *el-Camiu li ahkâmi’l-Kur’ân*, c. 8, s. 407; İbn Kesir, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, c. 6, s. 54; Şevkânî, *Fethu’l-kadir*, c. 2, s. 175.

kimseyi ölüme hazır vaziyette tutmaktır. Öldürmek değildir. Buna işaret için bu kelimelerle olay anlatılmıştır.

Bu meleklerin “teveffi”lerinin ölümle sonuçlanmasından hareketle hakikî mânâda ‘imâte’yi onlara isnat etmek muhyî (dirilten-hayat veren) ve mûmit (öldüren-hayata son veren) olmanın yalnızca Allah’a (cc) ait sıfatlar olması inancına muhalefet etmek olacaktır. Şirk olacaktır. İmâte’nin meleklerle nisbet edilmemesi durumunda da meleklerin ruh ve cesediyle İsâ’yı (a.s.) alıp göğe yükselttikleri mânâsından başka bir mânâ verilemeyeceği ortaya çıkacaktır.

6/4.12-

{قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنْتُمْ فِي شَكٍّ مِنْ دِينِي فَلَا أَعْبُدُ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ أَعْبُدُ اللَّهَ الَّذِي يَتَوَقَّأَكُمْ}

Âyetin tefsirinin şu şekilde olması gerekir:¹⁸⁷

“De ki: Ey insanlar! Eğer siz benim dinimde bir şüphede iseniz, (haberiniz olsun ki) ben Allah Teâlâ’dan başka tapıtığınız şeylere ibadet etmem. Velâkin ben o Allah Teâlâ’ya ibadet ederim ki, sizleri, fayda ve zarar verme konusunda istediği gibi tasarruf etmek üzere elinde bulundurur.”¹⁸⁸

Yunus sûresi 106. âyete bakıldığında “yalvarılacak olan İlah”ın zarar ve fayda vermeye muktedir olması lazımdır. Sadece zarar vermesi yeterli değildir.

“Teveffi” kelimesine ölüm mânâsı verenlerin, burada iktifa sanatı vardır demeleri mümkün gözükmemektedir. Çünkü Kur’ân tetkik edildiğinde “يحيي (diriltir)” denilen her yerde “تدمر (öldürür)” ifadesi ve müştakları da zikredilmiştir.¹⁸⁹

6/4.13-

{وَاللَّاتِي يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نَسَائِكُمْ فَاَسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةٌ مِنْكُمْ فَإِنْ شَهِدُوا فَاَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتَّى يَتَوَقَّأَهُنَّ الْمَوْتُ أَوْ يَجْعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا}

187 Yunus, 10/104. Âyetin tefsiri için bk. Taberî, *Câmiu'l beyan*, c. 12, s. 303; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhit*, c. 5, s. 195; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, c. 4, s. 69; Kurtubî, *el-Camiu li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 11, s. 59; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. 7, s. 406; Şevkânî, *Fet-hu'l-kadir*, c. 2, s. 665.

188 Yunus, 10/104.

189 Bk. Bakara, 2/258; Hicr, 15/23; Âl-i İmrân, 3/156; Kaf, 50/43.

“Kadınlarınızdan fuhuşta bulunmuş olanların aleyhine sizden dört şahit ikame ediniz, isteyiniz. Eğer şahadet ederlerse o kadınları ölüm teslim alıp götürünceye veya Allah onlara bir yol açıncaya kadar evlerde hapsediniz.”¹⁹⁰

Bu âyette de görülüyor ki “mevt” ve “teveffi” terimleri her ne kadar birbirinin sebebi olsa da birbirinden ayrı mânâya vaz olunmuşlardır. Kur’ân lüğatında çok kere ölüm olayına sebep olarak “teveffi” kelimesi gelirken, burada “teveffi” haline sebep olarak “el-mevt” gelmiştir.

6/4.14- {فَلَمَّا تُوَفِّيْتِي كُنْتُ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ}

“(Ve ben içlerinde bulunduğum müddetçe üzerlerine şahit olmuş idim), fakat ne zaman ki beni aralarından ruh ve cesedimle tutup aldın ve semandaki keramet mahalline yükselttin, onların üzerlerine görüp denetleyen murakıp ancak Sen oldun ve Sen her şey üzerine tamamıyla şahitsin.”¹⁹¹

Bu âyetteki “teveffeyteni” kelimesine, “benim canımı aldın” mânâsını vermek mümkün gözükmemektedir.

Vakıa şudur ki, İsâ'nın (a.s.) ve annesinin iki ilah olarak görülmesi ref' ve teveffi olayından sonra olmuştur. Peygamber olduğuna inanmayan kimselerin İsâ'yı (a.s.) ve annesini ilah edinmelerini düşünmek zordur. Bu ve benzeri hakikatlere rağmen alîm, latîf ve habîr olan Allah Teâlâ'nın kıyamet gününde bu soruyu İsâ'ya (a.s.) yöneltmesi onu ve annesini ilah edinenlerin hüccetlerini, şahitler huzurunda yok etmek içindir.

Peygamberler fetanet sahibi insanlardır. Bu sıfat ulü'l-azim olan peygamberlerde daha kuvvetlidir. Buna misâl olarak İsâ'nın (a.s.) teveffi olayından inişine kadar olan süre içerisinde tâbilerinin yaptığı yanlışlardan beraatını ifade etmekle yetinmesini gösterebiliriz. Çünkü bu, onun ölü-

190 Nisâ, 4/15; Taberî, *Câmiu'l beyan*, c. 6, s. 492 vd.; Ebû Hayyân *el-Bahru'l-muhit*, c. 3, s. 202; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, c. 2, s. 33; Kurtubî, *el-Camiu li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 6, s. 136; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. 3, s. 384; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, c. 1, s. 703.

191 Mâide, 5/117; Taberî, *Câmiu'l beyan*, c. 9, s. 137; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhit*, c. 4, s. 64; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, c. 2, s. 464; Kurtubî, *el-Camiu li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 8, s. 303; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c.5, s. 425; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, c. 2, s. 134.

münden sonra tâbilerin yaptıklarından sorumlu tutulamayacağını evleviyetle gerektirir. Çünkü tâbi olunan herhangi bir suretle işaret etmediği bir şerri tâbilerinin daha o hayatta iken işlemelerinden sorumlu olmayışı, ölümünden sonraki dönemde işlediklerinden de sorumlu olmamasını gerektirir.

Îsâ'nın (a.s.) öldüğüne delil getirdikleri bu âyette de yine “el-mevt” kökünden bir fiil değil, “teveffi” kökünden bir fiil kullanılmıştır. Bu inceliğe de dikkat edilmelidir. Bu bağlamda Meryem sûresi 33. âyetinin de incelenmesi ayrıca faydalı olacaktır.

6/4.15-

{اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فِيمِمْسِكَ الَّتِي قَضَىٰ عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأَخْرَىٰ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ}

“Allah ölüm halinde olan ve uykusunda ölmeyen nefisleri ruh ve cesetleriyle teslim alır. Üzerine ölüm ile hükmettiğini tutmaya devam eder, öldürür ve diğerini de tayin edilmiş vakte kadar salıverir. Hiç şüphe yoktur ki düşünen bir kavim için bunda Allah'ın yegâne ilah olduğuna delalet eden âyet ve alâmetler vardır.”¹⁹²

Âyetin tefsiri bu şekilde olmalıdır. Ama birçok araştırmacı bu konuda hataya düşmektedir.

Bu âyet, “teveffi” kelimesine ölüm mânâsı verilmesini açıkça iptal eden bir kullanım içermektedir. “Teveffi” kelimesinin hakikî mânâsı “öldürmek” olamaz. Öyle olsa “مَوْتِهَا حِينَ” kaydı gereksiz ve mânâsız olurdu. Bu âyette, “teveffi” kelimesi ile “ölüm fiili” tereddüte mahal vermeyecek şekilde birbirlerinden ayrılmıştır. Âyet teveffi sonrasında (Allah dilediyse ve vakti geldiyse) öldürmenin gerçekleşeceği ya da diğer ihtimal olan salıvermenin (teveffinin sonlandırılmasının akabinde uykudan uyanmanın) gerçekleşeceğini ifade etmektedir.

Bu açık dilsel ve Kur'ân lügati kullanımına göre “teveffi” kelimesinin ve müşakkatının hakikî mânâsının ölüm olduğu iddia edilemez. Diğer taraftan eşya zıtlarıyla tarif olunur esastan hareketle de konuya yaklaşılsa

192 Zümer, 39/42; Taberî, *Câmiu'l beyan*, c. 20, s. 215; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhit*, c. 7, s. 413 vd.; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesir*, c. 7, s. 185; Kurtubî, *el-Camiu li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 18, s. 284-287; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. 12, s. 132; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, c. 4, s. 610.

yine aynı netice ortaya çıkacaktır. Kur'ân âyetlerinde “diriltme ve yaşatma” mânâsına gelen “ihyâ” ve müştakkatı karşısında, öldürme mânâsına gelen “imâte” ve müştakkatı gelmektedir.¹⁹³ “Teveffi” kelimesinde ise, “salı verme, bırakma” mânâlarına gelen “yureddu” ve “yursil” kelimeleri kullanılmaktadır.¹⁹⁴ Zümer sûresinin kırk ikinci âyetinde, “tutma” mânâsına gelen “yumsik” kelimesi “teveffi” kelimesinin yerine kullanılmıştır.¹⁹⁵

Bütün bu lügavi incelikler açıkça “teveffi” kelimesine ölüm mânâsı verilip bundan da İsâ'nın (a.s.) semaya yükseltilmediği ve öldüğü neticesine kadar varan çıkarımlar yapmanın hatalı bir mânâlandırma ve netice üretme olacağını göstermeye yeterlidir.

6/5- İsâ'nın (a.s.) ölmediğini söylemek, onun ebediliğini gerektirir. Bu da her nefsin ölümü tadacağını ve kimseye ebediliğin verilmeyeceğini bildiren Kur'ân'ın şu âyetleriyle çelişmektedir: “Ve senden evvel hiçbir insana dâimi bir hayat vermedik. Şimdi sen ölümlü isen onlar ebedî mi kalacaklardır?”¹⁹⁶ “Her nefis ölümü tadıcıdır.”¹⁹⁷

Bu delillendirme geçersizdir. İsâ'ya (a.s.) ölümsüzlük nisbet eden kimse yoktur. İki bin sene yaşamasından ölümsüzlük gerekmez.

6/6- İsâ'nın (a.s.) ölmediği ve ineceği inancı bize Hıristiyanlardan geçmiş veya onların tesiri altında kalarak oluşmuştur.

Hıristiyanların inancı ile Ehl-i Sünnet'in inançları arasında fark vardır. Mesela Ehl-i Sünnet'e göre İsâ (a.s.) öldürülmemiştir. Ruh ve cesediyle Rabbinin semadaki keramet mahalline yükseltilmiştir. Bu inanç, Kur'ân ve sünnet menşeli inançtır.

6/7- Hıristiyanların, özellikle de ileri gelenlerinden olan papazların, Müslümanların bu itikâdını delil getirerek İslâm'a göre de son peygamberin Hz. İsâ olduğunu iddia etmelerine imkân vermemek için İsâ'nın (a.s.) nüzülünü inkâr etmek gerekmektedir.

193 Bu terimlerin geçtiği âyetlere bk. Necm, 53/44; Mümin, 40/11; Bakara, 2/258; Hicr, 15/23; Arâf, 7/158; Tevbe, 9/116.

194 İlgili âyetler için bk. Hac, 22/5; Mümin, 40/67; Nahl, 16/70.

195 Kur'ân kelimelerini mânâlandırırken bu kullanımların, Hakim olan Allah tarafından indirilmiş hikmet dolu kitap olan Kur'ân'ın kelimeleri olduğu hakikati göz önünde bulundurulmalıdır.

196 Enbiyâ, 21/34.

197 Âl-i İmrân, 3/185. Ayrıca bk. Enbiyâ, 21/35; Ankebût, 29/57.

Vakiya bakıldığında Kur'ân'ın da tescil ettiği gibi Hıristiyanların tenâkuz ve tutarsızlıklarını örtmek için kelime, kavram ve hakikatlerle da-ima oynaya geldikleri görülür. Bu söylemlerinin sebebi, takipçileri önünde düştükleri çıkmazı örtbas etmeye çalışmaktan başka bir şey değildir. Bize göre İsâ (a.s.) hak peygamberdir. Eğer onlar peygamberimize iman ediyorlarsa hak peygambere inen kitaba teslim olmak durumundadırlar. Eğer iman etmiyorlarsa, o takdirde de İslâm dininin naslarıyla kendi inanışlarının doğruluğuna delil getirme durumunda olamazlar.

6/8- Bu inanç yalan yere İsâ olduğunu iddia edenlerin ortaya çıkmasına sebebiyet verdiğiinden tamamen inkâr edilip inanç dairesinden çıkarılmalıdır.

Gösterilen sebep, yalan yere peygamberlik iddia edildi diyerek peygamberleri, sahte diploma düzenlendi diye bütün gerçek diplomaları inkâr etmek gibi bir duruma yol açar. Hatası gayet açıktır.

6/9- İsâ'nın (a.s.) ineceğini kabul etmek, ne zaman ve nereye inecek, nasıl tanınacak veya kendini nasıl tanıtacak, kim karşılayacak gibi bazı soru ve sorunları beraberinde getirdiğinden inkâr edip bu soruların önünü almak gerekir.

Bu sorular, olayın büyüklüğünü ve ağırlığını idrak etmekten mahrum kılınmış kimselerin kendilerini küçük düşürdükleri sorulardır. İsâ'yı (a.s.) ruh ve cesediyle göğe yükselten Allah'ın onun nereye ve ne zaman ineceğini, nasıl tanınacağını ve kim tarafından karşılanacağını takdir etmemesini düşünmek, O'na sû-i zan ve iftirada bulunmaktan başka bir şey değildir. İsâ'nın (a.s.) ref'i ve nüzûlü konusundaki bu ümmetin inancının böyle olması gerektiğini söylemek; Şam'daki Emevî Camii'nin doğusundaki beyaz minarenin dibinde, İsâ'yı (a.s.) beklemeyi tavsiye etmek demek değildir.

Konuya, “Hz. İsâ'dan kasıt onun şahsı manevîsidir ve bu konuda gelen ifadeler ise mecazî ve semboliktir” tarzında da bakmak uygun olmayacaktır.¹⁹⁸ Kıyamet gününe ve İsâ'nın (a.s.) ineceğine inanmak Kur'ân

198 Bk. Reşid Rızâ, *Tefsirü'l-menar*, c. 3, s. 259; Şeltût, *el-Fetâvâ*, s. 66; Tâhir b. Âşûr (1879-1973), *et-Tahrîr ve'l-tenvîr*; Dâru't-Tunusiyye l'n-Neşr, Tunus 1984, c. 3, s. 258; Said Nursi (1878-1960), *Mektûbat*, Envâr Neşriyat, İstanbul 1992, s. 6.

âyetlerinin ve peygamber sözlerinin haber verdiği bir inanç esası olması boyutuyla imandandır. Ancak kıyametin kopacağı tarihle ilgilenmek, İsâ'yı (a.s.) beklemeye başlamak emrolunulan bir davranış tarzı değildir.

6/10- “İsâ'nın (a.s.) bunca yıllar hayatta olup kıyamete yakın bir zamanda insanların arasına inecek ve dönecek olmasını akılla idrak ve izah etmek mümkün olmadığından inkâr etmek gerekir.”

İnancın, aklın idrak mahalli olmayan konularında aklın hakem kılınması ehl-i bidat ve İslâm dışı mezheplerin yollarıdır. Her inanç değerinin akılla idrak ve izah edilmesi şart olmadığı gibi, beşerin takati içerisinde de değildir. Çeşitli bahanelerle ve aklın hakemliğinin yerli yerinde kullanılmadığı akıl yürütmelerle meşgul olanlar dinî nasların bazılarını inkâr durumunda kalabileceklerdir.

Ashâb-ı Kehf kamerî 309 yıl bir mağarada yaşamışlardır. Akıl bu konuda hakem kabûl edilse, bunu inkâr edecektir. 309 yıl mağarada aç susuz yaşamak akıl idrak sınırları içinde değildir... Ama bu olay Kur'ân'la sabit olduğundan¹⁹⁹ inkârı küfür olur. Bu olayı kabûl edip İsâ'nın (a.s.) semada 2000 yıldır yaşadığını inkâr etmek ikisi de Kur'ân ve Sünnet naslarıyla sabit iken çelişki olacaktır.

6/11- “Hz. İsâ'nın inişiyle ilgili rivâyetlerin, onun icraat olarak domuzu öldüreceği, haçı kıracağı, cizye ve haracı kaldıracağını ifade etmesi insanın aklına, İsâ (a.s.) gibi bir şahsiyetin neden daha önemli işler varken en önemli icraatının domuz katliamı, haçların kırılması vb. şeylerden ibaret olduğu sorusunu akla getirir.”

Hz. İsâ'yı gökten indiren hadislerin tenkidi adlı makalede²⁰⁰ gündeme getirilen bu soruyla akıllarda şüphe bırakılmaya çalışılmıştır. Soru üslubuna ve makalenin ismine bakıldığında asıl maksadın, İsâ'nın (a.s.) nüzûlüne dair hadis kitaplarında yer alan en kuvvetli delili müstehzi bir tarzda inkâr etmek veya ettirmek olduğu aşikârdır.

Bu soru birçok yönden mânâsızdır. İsâ'nın (a.s.) Hz. Muhammed'i (s.a.s.) müjdelediği Kur'ân'la sabittir. Buna rağmen Hıristiyanlar tahrif

199 Kehf, 18/25.

200 Kırbaçoğlu, Hayri, “Hz. İsâ'yı (a.s.) Gökten İndiren Hadislerin Tenkidi”, *İslâmiyat*, Ankara 2000, c. 3, sy. 4, s. 147-168.

edilen İncil'i esas alarak İslâm davetini kabul etmemişlerdir. İşte Hıristiyanlığın peygamberinin Allah'ın koruması ve lütfuyla öldürülmemesi Kur'ân da haber verilen bir bilgidir. İsa'nın (a.s.) kıyamete yakın bir zamanda gökten indirilip Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında hakem olması Ehl-i Kitaba büyük bir hidayet olacaktır. Kendi peygamberleri gelecek ve yanlışları düzeltecek, hurafeleri ortadan kaldırıp onları topyekun İslâm'a sokacaktır. İsa'nın (a.s.) Ehl-i Kitaptan, Hıristiyanlardan beri olduğunu göstermek için hadiste vârit olan haç kırma, domuz öldürme ve cizye kaldırma işlerinden daha uygun bir iş olduğu tasavvur edilemez.

Bugün zaten kaldırılmış olan cizye nasıl kaldırılacaktır? denilmektedir. İstihza ve alay etmek ilim adamının uslubu değildir, olmamalıdır. Henüz İsa (a.s.) gökten indirilmediğine göre bu suni problem de vakıa açısından geçersizdir. Geçmişte olduğu gibi önümüzdeki bir zaman diliminde Ehl-i Kitabın yeniden cizye verme durumuna düşmeyecekleri nereden bellidir.

6/12. Yukarıda ismi geçen makalede, nüzülle alâkalı hadis veya hadisleri inkâr kastıyla İsa'nın (a.s.) nüzülünün Hz. Ebû Bekir (573/634), Hz. Ömer (581/644), Hz. Osman (580/656), Hz. Ali (599/661), Hz. Peygamber'in (s.a.s.) eşleri ve diğer pek çok önde gelen sahâbe, özellikle fakîh sahâbîler tarafından bir sonraki nesillere tebliğ edilmemesinin delil gösterilmesi aklen, örfen ve şer'an bâtıdır. Bu durum, sayılan sahâbenin bize rivâyet etmediği birçok dinî meseleyi inkâr etmeyi gerektirir ki, bu hiçbir Müslüman ilim adamının bilerek veya düşünerek söyleyeceği bir söz değildir.

Bu itikâdın Abdullah b. Mesud'dan (ö.653) (r.a.) rivâyet olunmasıyla yetinmemeyi vehmettiren şartlar koşulmaktadır. Bu ise onun, sahâbenin ileri gelen büyük âlimlerinden olduğunu bilmemek veya göz önünde bulundurmamaktan kaynaklanmaktadır. Söz konusu itikâdın taakkul, istinbat ve muhakeme gücünün kuvvetiyle şöhret bulmuş ve rey ekolünün başı kabul edilen bir âlim sahabîden rivâyet edilmesi başlı başına güçlü bir delil kabul edilmeliydi.

6/13. Ayrıca tevatür habere verilen değer, kısımlarına bakılmaksızın verilmiştir. İlmin gerektirdiği dikkat sebebiyle tevatür haberi, lafzî ve

manevî olmak üzere ikiye ayırmak, lafzî olana ziyade değer vermek içindir, yoksa manevî olan kısmın mücerret tevatür habere verilen değerden kısmen de olsa mahrumiyetini beyan etmek için değildir.

Tevatür olduğu ispat veya iddia edilen bir haberin yeniden ispat edilmesini istemek, mantık dışıdır. Tevatür için senet aranmaz, esastan hareketle, isnat yoluyla gelen haberlerin mütevatir olamayacağını iddia veya ima etmek mümkün olmadığı gibi yanlışlığı, bedihiyattan olduğu için de delillendirilmesine gerek yoktur. “Tevatür derecesine ulaşmış haberin senedine bakılmaz” ölçüsü doğrudur. Haberin tevatür kabûl edilebilmesi için senedinin olmaması şartı beşeriyet tarihinde örneği olsa da ilim çevrelerinde rastlanmayan bir durumdur.

Konulu hadis tarzında olan bir kitabın, içerisindeki hadislerin bazılarının dereceleri zayıf olduğu için,²⁰¹ musannif ve muhakkiklerinin tedlis ile itham olunmaları, insaf ölçüleriyle bağdaşmadığı gibi ahlakî de değildir. Zayıflığı terakkisine mâni olmayacak derecede olan hadislerin, konuyla alâkalı sahih ve hasen hadislerle birlikte değerlendirildiğinde hasenlik derecesine yükseldiğini söylemek, hadis âlimleri tarafından kabûl edilen bir usûl ve metottur. Bunu yadırgamak ve hadis usûlünde mukarrar olan kuralı tam tersine bir yönde uygulayıp; zayıf hadislerle hasen ve sahih hadisleri zayıflatmak (konunun sahih ve hasen hadislerinin zayıflığına hükmetmek) veya vehmettirmekte ilmi ve ahlaki değildir. Yine delil getirilemeyecek kadar zayıf olduğu bizzat Ehl-i Sünnet âlimleri tarafından vurgulanan rivâyetler ile ve ehliyetsiz insanların yanlış istidlallerini sebep göstererek, en azından tevatür kuvvetinde olan hadisleri inkâra kalkışmak bilimsel bir davranış olmaktan çok uzaktır.

Sonuç:

Kur'ân'ı tefsir etmek isteyen herkesin mutlaka, genel olarak Kur'ân lügatına; özel olarak da Kur'ân lügatının en önemli unsuru olan Arap lisânına vâkıf olması gerekir. Bir kimsenin Kur'ân lügatına vakıf olabilmesi için Kur'ân ile yakından alâkalı olan ilimlerden olan Arap lisânı, hadis, fıkıh vb. ilimleri tafsîlen; yakından alâkalı olmayan astronomi, jeoloji, tıp

201 Keşmîrî, *et-Tasrîh*, thk.: Abdülfettâh Ebû Gudde, s. 65.

vb. ilimleri de en azından icmâlen bilmesi gerekir. Kur'ân lügatına vâkîf olmadan Kur'ân'ın tamamını ya da bazı âyetlerini tefsir eden bir kimse- nin, isâbet edip etmemesi arasında bir fark yoktur. Îsâbet ederse bir günah, edemezse iki günah kazanmış olur.

Îsâ'nın (a.s.) öldürülmediği Kur'ân'la sabittir. Ruh ve cesediyle Rabbimizin keramet mahalline yükseltildiği, kıyamet öncesinde aynı şekilde ineceği de Kur'ân'la sabittir. Teveffî kelimesinin ölüm mânâsında kullanımı Kur'ân'ın nüzûlünden sonra şöhret bulmuştur. Asıl mânâsı, “bir şeyi eksiksiz olarak tamamıyla almaktır”, öldürmek değildir. Kelimenin bu mânâda mecaz veya müsterek olduğunu kabûl etmek, Kur'ân lügatı açısından durumu değiştirmez. Çünkü bütün karine ve deliller bu mânâda kullanılmadığını göstermektedir.

Îsâ'nın (a.s.) inişi Kur'ân, sünnet ve icmâ delilleriyle sabittir. Îsâ'nın (a.s.) inişinin inkârı Ehl-i Sünnet dışı bir anlayış ve yorumdur. Hatta İslâm ümmetinin 1300 senelik ittifakına aykırı bir yorumdur. Zira Ehl-i Sün- net'in yanı sıra Şîa ve Mu'tezile mezhebi de Ehl-i Sünnet'le aynı itikada sahiptir.

Îsâ'nın (a.s.) ölmeyip beden ve ruhuyla göğe yükseltildiğini ve kıyamet öncesi yeryüzüne ineceğini 300 h. /900 m. yıllarda felsefeciler ve mülhitler reddetmişlerdir. Yakın tarihte ilk olarak inkâr eden ise 1900'lü yıllarda ortaya çıkmış olan Kâdiyânî mezhebidir. Kâdiyânî mezhebi süreç içerisinde İslâm dininden çıkmış ve beşerî bir din haline gelmiştir. Günümüzdeki sünî kökenden gelen inkârcıların ise yine ilk olarak aynı bölgede görülen “Kur'ân İslâm'ı” fikrini savunanlar arasından çıktığı da bir vakıadır.

Îsâ'nın (a.s.) inişini ispat eden Müslümanların inancının, ineceğini söyleyen bazı Hıristiyanların inancından farklı olduğunun da altı çizilmelidir.

Îsâ'nın (a.s.) ref' ve nüzûlü ile alâkalı âyetleri, izafî olan müteşabihten kabûl edebileceğimizden, ref' ve nüzûlü inkâr edenleri tekfir konusunda ihtiyatlı davranmak uygun olacaktır.

İslâmî ilimleri tertip ve tanzim ederek İslâmî bilgi birliğinin ve

dolayısıyla da Müslümanların vahdetinin sağlanması fikrinin sahiplerinin bu düşüncesi güzeldir. Kullanmak istedikleri yöntem ve bu yöntemle sebep olarak öne sürdükleri birtakım deliller de etkileyicidir. Ama benimsedikleri bu yöntemle vardıkları netice hatalıdır. Yöntemleri ve hatta referansları olan Kur'ân'ın hakemliği, vardıkları neticelerini doğrulamamaktadır. Kur'ân lügatı İsâ'nın (a.s.) ref'i ve nüzûlü konusunda onları desteklemektedir. Hz. İsâ'nın (a.s.) ölmediği, halâ yaşadığı ve kıyamete yakın yer-yüzüne ineceği Kur'ânî hakikatlerdir.

Netice itibariyle dinî ilimleri ve İslâmî bilgiyi düzenlemeye, şekillendirmeye çalışanların öncelikle, Arap lügatına ve İslâmî ilimlere ciddî bir vukûfiyet eğitimi, ayrıca doğru ve iyi niyetli olmaya ihtiyaçları olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abant Platformu, Din-Devlet ve Toplum, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.
- Ahmed b. Hanbel, *Usûlü's-sünne*, Dâru'l-Menâr, Suud 1411 H.
- Akdemir, Salih, *Cumhuriyet Dönemi Kur'ân Tercümeleri*, Akid Yay., Ankara 1989.
- Akgül, Muhittin, *Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber*, Işık Yayınları, İstanbul 1999.
- Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Ali b. Sultan Muhammed (ö.1014/1605), *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, çev.: Hüseyin S. Erdoğan, nşr.: Abidin Dönmez Ömer Dönmez, Hisâr Yay., İstanbul 1992.
- a.mlf., *Minahu'r-ravdu'l-ezher fî şerhi'l-Fıkh-ı'l-ekber*, nşr.: Vehbi Süleyman Ğavcî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1998; nşr.: Mustafa el-Bâbî Halebî, Matbaatu Mustafa el-Bâbî, Kahire 1955.
- a.mlf., *İmam-ı Azam Fıkhı Ekber Aliyyü'l-Kârî Şerhi*, çev.: Yunus Vehbi Yavuz, İstanbul 1979.
- Âlûsî, Ebü'l-Fadl Şihâbüddin Seyyid Mahmûd (ö.1270/1854), *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Dâru'l-Fıkr, Beyrut 1978.
- Âmidî, Seyfüddin (ö.631/1233), *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk. S. el-Cemîlî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1404 H.
- Asım, Ahmed (ö.1235/1819), *Kamus Tercümesi*, (I-IV), İstanbul 1305 H.
- Atâ, Mustafa Abdülkâdir, Mesîh İsâ (a.s.) nüzûlühü âhire'z-zamân ve kitâluhû li'd-Decâl, Kahire 1986.

- Atay, Hüseyin, *Ehl-i Sünnet Ve Şia*, Ankara Üniv. Basımevi, Ankara 1983.
- a.mlf., *Kur'ân'a Göre Araştırmalar*, (2. Baskı), Atay Yay., Ankara 1993.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, (I-XII), Yeni Ufuklar Neş., İstanbul 1988-1989.
- a.mlf., *Kur'ân-ı Kerîm'in Evrensel Mesajına Çağrı*, Yeni Ufuklar Neş., İstanbul 1990.
- a.mlf., İslâm'a İtirazlar Ve Kur'ân-ı Kerîm'den Cevaplar, Kılıç Kitapevi, Ankara 1996.
- Aydın, Muhammed, *el-Esmâü'l-Hüsnâ ve münâsebetühâ li'l-â-yât elletî hutimet bihâ*, yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Mekke 1989.
- Azîmâbâdî, Muhammed Şemsülhak (1857-1911), *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebi Dâvûd*, thk.: Abdurrahman Muhammed Osman, Beyrut 1991.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir (ö.429/1037-38), *el-Fark beyne'l-fırak*, Dârü'l-Afâki'l-Cedide, Beyrut 1977.
- a.mlf., *Usûlü'd-dîn*, Matbaatû'd-Devle, İstanbul 1928.
- Baybal, Sami, *İbrahimi Dinlerde Mesihin Dönüşü*, Yediveren Yay., Konya 2002.
- Beyâdî, Kemâluddîn Ahmed (1098/1687), *İşârâtü'l-merâm min 'ibârâti'l-imâm*, nşr.: Yûsuf Abdürrezzâk, Kahire 1949.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali (ö.458/1066), *Sünenü Beyhakî el-kübrâ*, Mektebetü Dâri'l-Bâz, Mekke 1994.
- Bilmen, Ömer Nasuhi (1883-1971), *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Alisi Ve Tefsiri*, Bilmen Yay., İstanbul 1965.
- a.mlf., *Muvazzah İlm-i Kelâm*, Bilmen Yay., İstanbul 1972.
- Bucaille, Maurice (1920-1998), *Kitab-ı Mukaddes*, Kur'ân Ve Bilim, çev.: Suat Yıldırım, T.Ö.V. Yay., İzmir 1981.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl (ö.256/870), *Sahîhu'l-Buhârî*, İstanbul 1992.
- Cevherî, İsmail b. Hammad (ö.400/1009'dan önce), *es-Sihâh*, thk.: Ahmed Abdülgafûr, Dârü'l-İlm li'l-Melayîn, Beyrut 1956.
- Coşkun, Ali, "İslâm'da Kurtuluş Düşüncesi Ve Mehdilik", Mesih'i Beklerken Mesihçi Ve Millenarist Hareketler, Rağbet Yay., İstanbul 2003.
- Crow, Douglas S., "İslâmi Mesihçilik", Mesih'i Beklerken Mesihçi Ve Millenarist Hareketler, çev.: Ali Coşkun, Rağbet Yay., İstanbul 2003.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf (ö.816/1413), *Şerhu'l-mevâkıf*, İstanbul 1321.
- Çantay, Hasan Basri (1887-1964), *Kur'ân-ı Hakîm Ve Meâl-i Kerîm*, İstanbul 1979.
- Çelebi, Ahmed, *Mukayeseli Dinler Tarihi Açısından Yahudilik*, çev.: Ahmet M. Büyükcınar ve Ömer F. Kahraman, Kalem Yay., İstanbul 1978.
- Çelebi, İlyas, "İsâ", TDV İslâm Ansiklopedisi (XXII), İstanbul 2000.
- Doğrul, Ömer Rıza (1893-1952), *Tanrı Buyruğu*, İnkılap ve Aka Yay., İstanbul 1980.

- Ebû Hanîfe, Nu'man b. Sabit (ö.150/767), *Fıkıh Ekber Şerhi*, çev.: Hasan Basri Çantay, Diyanet İşleri Reisliği, Ankara 1954.
- Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö.745/1344), *el-Bahru'l-muhît*, thk.: Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1993.
- Ebû's-Suûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî (ö.982/1574) *İrşâdû'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru İhyâi't-Turasi'l-'Arabî, Beyrut 1990.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır (1878-1942), *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1979.
- Emin, Ahmed (1886-1954), *el-Mehdi ve-l-Mehdeviyye*, Dâru'l-Maarif, Kahire 1951.
- Esed, Muhammed (1900-1992), *Kur'an Mesajı*, çev.: Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İşaret Yay., İstanbul 1996.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail (ö.324/935-36), *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, nşr.: H. Ritter, Wiesbaden 1980.
- Fatiş, Emrullah, *Kur'an'da Hz. İsa*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 2000.
- Fazlurrahman (1919-1988), *İslâm*, çev.: Mehmet Dağ-Mehmet S. Aydın, Selçuk Yay., İstanbul 1981.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, "Mesih Ve Mehdi İnanç Üzerine", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (XXV), Ankara 1981.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, *Kâdiyânîlik*, TDV, Ankara 1994.
- Gumari, Abdullah b. Sıddik (1902/1960), *İkâmetü'l-burhân 'alâ nüzûli İsa fi âhiri'z-zamân*, Kahire 1974.
- Hamidullah, Muhammed (1908-2002), *İslâm Peygamberi*, çev.: Salih Tuğ, 2. bsk., İrfan Yayıncılık, İstanbul 1990.
- Harman, Ömer Faruk, "İsa", TDV İslâm Ansiklopedisi (XXII), İstanbul 2000.
- Hatip, Mahmud Yunus Abdülkerim (1910-1985), *el-Mesihu fi'l-Kur'âni ve't-Tevrâti ve'l-İncil*, Daru'l-Kutubu'l-Hadisîyye, Kahire 1965.
- Herrâs, Muhammed Halîl (1916-1975), *Faslu'l-makâl fi ref'i İsa (a.s.) hayyan ve nüzûlihi ve katlihi'd-Deccal*, Dâru't-Tibaati'l-Muhammediyye, Kahire 1969.
- Heyet (Ali Özek - Hayrettin Karaman - Ali Turgut - İbrahim Kafi Dönmez - Mustafa Çağrıncı - Sadrettin Gümüş), *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meâli*, Medine 1982.
- Heyet (Hayreddin Karaman - Mustafa Çağrıncı - İbrahim Kâfi Dönmez - Sadrettin Gümüş), *Kur'an Yolu*, DİB, Ankara 2006.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib el-Endelüsî (ö.541/1147), *el-Muharremü'l-veciz fi tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz*, Fas 1977.
- İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Abdurrahmân el-Bağdâdî (ö.597/1201), *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1404 H.

- İbn Fâris, Ebü'l Hüseyin Ahmed (ö.395/1004), *Mu'cemü mekâyîsi'l-lüğa*, nşr.: Abdüsselâm Muhammed Harun, Dâru'l-Cil, Beyrut 1994.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed ez-Zahiri (ö.456/1064), *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, Beyrut 1987.
- a.mlf., *'İlmü'l-kelâm 'alâ mezhebi ehli's-sünneti ve'l-cemâa*, nşr.: Ahmed Hicâzî es-Sakâ, Kahire ty..
- İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ 'İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer (ö.774/1373), *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, thk: Mustafa Seyyid Muhammed, Müessesetü Kurtuba, Beyrut ty..
- a.mlf., *En-Nihaye fî'l-fiten ve'l-melahim*, Riyad ty..
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (ö.276/889), *Tefsîru garîbi'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, Kahire 1958.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemaleddin Muhammed (ö.711/1311), *Lisânu'l-'Arab*, Dâru's-Sader, Beyrut 1414 H.
- İlhan, Avni, *Mehdilik*, Beyan Yay., İstanbul 1993.
- Keşmîrî, Muhammed Enver Şâh el-Hindî (1875-1933), *et-Tasrîh bimâ tevâtere fî nüzûli'l-Mesîh*, thk.: Abdülfettâh Ebû Gudde, Mektebu'l-Matbuati'l-İslamiyye, Beyrut 1992.
- Kevserî, Muhammed Zâhid (1879-1952), *Nazra 'âbira fî mezâ'imî men yünkuru nuzule İsâ kable'l-âhira*, el-Mektebetü'l-Ezheriyyetü li't-Turas, 2. bsk., Kahire 1987.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri, "Hz. İsâ'yî (a.s.) Gökten İndiren Hadislerin Tenkidi", İslâmiyat, Ankara 2000, c. 3, sy. 4, s. 147-168.
- Kutubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed (ö.671/1273), *el-Camiu li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk.: Abdullah et-Türkî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2006.
- Kitab-ı Mukaddes, Tevrat, Zebur ve İncil, İstanbul 2009.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed (ö.333/944), *Te'vilâtü'l-Kur'ân* (Yazma), I-II-III, Demirbaş No: 40,41,140, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi.
- a.mlf., *Te'vilâtü ehli's-sünne*, nşr.: Mecdi Ba Sellum, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 2005.
- Mecelletü'r-Risâle*, sy. 462, Kahire 1942.
- Mevdüdü, Ebu'l-A'la (1903-1979), *Kâdiyânîlik Nedir*, çev.: Ahsen Batur, İhya Yay., İstanbul 1975.
- Mustafa Sabri (1869-1954), *Mevkîfu'l-'akli ve'l-'ilmi ve'l-'âlimi min Rabbi'l-'âlemin ve 'ibadihi'l-mürselin*, (3. Baskı), Dar İhyai't-Turasî'l-'Arabî, Beyrut 1992.
- Mücâhid (ö.103/721), *Tefsîru Mücahid*, nşr., thk.: Abdurrahman et-Tahir, Katar ty., Dâru'l-Menşûrati'l-İlmiyye, Beyrut 1396 H.
- Öz, Mustafa, "Mehdilik", TDV İslâm Ansiklopedisi (XXVIII), İstanbul 2013.
- a.mlf., İmamiyye Şia'sında on ikinci imam ve mehdi inancı, İFAV Yay., İstanbul 1995.

- Özcan, Hanifi (ö.1998), *Maturidi'de Dinî Çoğulculuk*, İFAV Yay., İstanbul 1995.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'an'daki İslâm*, Yeni Boyut, İstanbul 1994.
- Pezdevî, Sadru'l-İslâm Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed Abdilkerîm (ö.493/1100), *Ehl-i Sünnet Akâidi*, çev.: Şerafeddin Gölcük, Kayıhan Yay., İstanbul 1994.
- Ragıb el-İsfahanî (ö.V/XI. yüzyılın ilk çeyreği), *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'an*, İstanbul 1986.
- Râzî, Fahrüddin Ebû Abdillâh Muhammed b.Ömer (ö.606/1210), *el-Muhassal*, çev.: Hüseyin Atay, Kelama Giriş, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1978, No: 43.
- a.mlf., *Esasü't-takdis*, Beyrut.
- a.mlf., *Mefâtihu'l-gayb* (I-XXIII), Beyrut.
- Reşid Rıza (1865-1935), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîrü'l-Menar)*, Dâru'l-Menar, Kahire 1954.
- Ringgren, Hemler, "Mesihçilik/Messianizm", Mesih'i Beklerken Mesihçi Ve Millenarist Hareketler, çev.:Ali Coşkun, Rağbet Yay., İstanbul 2003.
- Said Nursi (1878-1960), *Mektûbat*, Envâr Neşriyat, İstanbul 1992.
- Sarıtoprak, Zeki, *İslâma Ve Diğer Dinlere Göre Deccal*, Yeni Asya Neş., İstanbul 1992.
- a.mlf. (1997), *İslâm inancı açısından nüzûl-i İsâ meselesi*, Çağlayan Yay., İzmir 1997.
- Seyyid Kutub (1906-1966), *fi zıllali'l-Kur'an*, 11.bsk., çev.: Komisyon, (I-VI), İstanbul 1985.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân (ö.911/1505), *ed-Durru'l-mensûr fi't-tefsir-i bi'l-me'sur*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1993.
- a.mlf., *Nüzûlü İsâ b. Meryem âhire'z-zamân*, thk.: Muhammed Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1985.
- Sülemî, Yusuf b. Yahya Maksidi eş-Şâfiî (ö.412/1021), *İkdu'd-dürer fi ahhâri'l-muntazar*, thk.: Abdulfettah Muhammed el-Huluv, Mektebetü'l-Hancî, Kahire 1399h..
- Şehristânî, Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm (ö.548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal*, nşr.: Ahmed Fehmi Muhammed, Dâru's-Surur, Beyrut 1948.
- Şeltût, Mahmut (1893-1963), *Fetâvâ*, Dâru's-Şuruk, Beyrut 1984.
- a.mlf., "*İsâ'nın Ref'i*", çev.: Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (XXIII), Ankara 1979.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali (ö.1250/1834), Fethu'l-kadir el-camiu beyne fenniyyi'r-rivâyeti ve'd-dirâyeti min 'ilmi't-tefsir, thk.: Abdurrahman Umeyra, Dâru'l-Vefa, Beyrut 1413 H.
- a.mlf., İrşâdü's-sikât ilâ ittifâkı's-şerâi' 'ale't-tevhîd ve'l-meâd ve'n-nübüvvât, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1984.

- Tabâtabâî, es-Seyid el-Hüseyn, (1904-1981), *el-Mizan fi tefsîri'l-Kur'ân*, Muessese-tu'l-A'lemî, Beyrut 1991.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed İbn Cerir (ö.310/923), *Câmiu'l-beyan 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk.: Abdullah b. Abdulmusin et-Turkî, Dâru'l-Hicr, Kahire 2001.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme (ö.321/933), *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, nşr.: Muhammed Nâsîrüddîn el-Elbânî, İbn Ebi'l İzz Şerhi ile birlikte, Mektebu'l-İslâmî, Beyrut 1988.
- Tayr, Mustafa Muhammed el-Hadidi (1901-1988), *Nüzülü'l-Mesih min 'alâmeti's-sâa*, Mecelletü'l-Ezher (XXXIII), 6 Kahire 1971.
- Taufâtânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer (ö.792/1390), *Şerhu'l-Akâid, Kelam İlmi Ve İslam Akâidi*, çev.: Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul ty..
- a.mlf., *Şerhü'l-makâsîd fi 'ilmi'l-keâm*, thk.: Abdurrahman Umeyra, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut ty..
- Ünal, Mehmet, *Tefsir Kaynaklarına Göre Hz. İsa'nın Ölümü*, İslâmiyât, Ankara c. 3, sy. 4.
- Yeprem, M. Saim, *Hz. İsa'nın Nüzülü Hakkında*, Nesil Dergisi, İstanbul 1979, sy. 4, s. 31.
- Zemaşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer (ö.538/1144), *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vil*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1995.
- a.mlf., *Esâsü'l-Belâga*, thk.: Mezîd Naîm ve Şevkî el-Me'arrî, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1998.
- Ziyâüddin, Muhammed el-Kürdî, *Akîdetü'l-İslâm fi ref'i seyyidinâ İsa (a.s.) fi âhiri'z-zaman ve ba'du eşrati's-sâa*, Matbaatu's-Saâde, Kahire 1982.